

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Кonto чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусить бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на піврічну 6.50 зл., на четверть року 3.50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рів III.

ЛЬВІВ, ЖОВТЕНЬ 1937 Р.

Книжка 10 (30)

ПОВІСТЬ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ.

I.

Говорячи про повість у Радянській Україні, маємо на гадці властиво повість і роман, хоч совітська критика розмежовує доволі докладно ті два літературні види. Є це дві відмінні розповідного жанру — відповідно до будови фабули. Якщо фабула розповідного твору обіймає один основний епізод, то маємо: оповідання, новелю й под.; кілька епізодів, обмежених у часі й місці, дає повість; ціла низка епізодів, розгорнених у довшому часі й у різних напрямках, дає роман. Отже роман має пригодницько-авантурний характер.

Умовини, що серед них зростала українська радянська повість, це умовини, що серед них жила й живе загадом Сovітська Росія і Придніпровська Україна зокрема. Ці умовини можна, без зайвої пересади, назвати дуже несприятливими й воїн відбились некорисно на ръзому письменстві Радянської України та викривили його надто болюче. Недовгий шлях того письменства, бо ледви 17-літній, але він сплив кров'ю й жахливим горем — вінувесь устелений: самогубствами, розстрілами, тюрмами, засланнями, пінгунством, кровожадними викликами, покаянними заявами, ламаним характером, наказаними перерібками творів, — нахабним устряванням не тільки в процес творчості, але й у найглибші закутини письменникової душі. Але з другого боку ці несприятливі умовини виявили таку несподівану силу в талантах українських письменників, що майбутньому історикові духового життя в Європі прийдеться схилити голову перед цим явищем, зрозумілим хіба для глибокого знавця українського духа.

Основником радянського українського роману признають Гнату Михайліченка, що 1919 р. надрукував невеликий твір п. и. „Блакитний роман“, де представив більшовицьку революцію в дусі символізму. Але властивий розвиток українського радянського роману починається аж із 1925 р., коли то Олесь Довітцій видав свій роман „Американці“. З того часу аж до 1936 р. появилось у Радянській Україні до 400 повістей та романів (у Західній Україні, передусім у Галичині, з'явилось у тому самому часі яких 95 майже самих повістей, бо романістичний жанр має тут тільки

дуже небагато представників). За тих 17 літ довелось українській радянській літературі перебути дуже небезпечний перелім, що міг просто її знищити, вбиваючи її форму й зміст та поганяючи з усього-тільки відповідно прикрасну мову, — але дав у дійсності нагоду до чергового вияву сили українського духа. Постановою ЦК ВКП(б) від 23/4 1932, за почином самого Сталіна, порішено ліквідувати всі літературно-художні організації й угрупування та проголошено за обов'язковий літературно-мистецький напрям: соціалістичний реалізм, тобто змалювання людів та людей за вимогою державної комуністичної партії і в службі для верхівки тієї партії. Наслідком того об'єднано всіх письменників Радянської України — і то без уваги да те, якою мовою вони пишуть — у СРПУ (Спілку Радянських Письменників України) під головуванням А. Сенченка і визначенописьменникам теми для опрацювання та спосіб, як треба до них підходити.

Щоправда, також до 1932 р. заряд більшовицької партії не жартував з письменниками, і горе було тому авторові, що його призначали „контрреволюціонером“, та все ж таки була резолюція ЦК ВКП із 1925 р.: „Розізнаючи без помилки громадянсько-класовий зміст літературних течій, ціла партія зовсім не може зв'язати себе прихильністю до якогось напрямку в справі літературної форми“ — отже з ідейного боку література мусіла бути більшовицька, комуністична, але щодо форми, вона мала хоч деяку волю. І ось у часі т. зв. весняного комунізму (1918—21), коли ще не затихла збройна боротьба більшовиків з іх різними противниками; далі в часі т. зв. неп-и (від весни 1921—26), коли то пробувало капітал втягнути в більшовицьку відбудову; і вкінці в часі т. зв. реконструкції соціалістичного, в дійсності більшовицького життя при допомозі 5-річних планів (від 1926 аж до весни 1932 р.) бачимо прещікаву боротьбу різних літературних гуртків в Україні, боротьбу, що була дуже доброю школою для письменника.

Ця літературна боротьба сягас ще часів державності України, її тоді вона могла розвиватись зовсім свободно. Але літературний розгін державної України принесли більшовики скоро та скрували його на свої вузько-партийні рейки. Всі літературні організації й гуртки Радянської України заявляють в один голос, що з ідейного боку не може бути в їх праці дискусії, ця ідея дана загорі керівною партією комуністичною, і література має настільки рацію, наскільки воча слугить тій ідеї. Тому всі радянські повісті й романи переладовані з ідейного боку, і цей парадібрний ідейний вантаж, не перемінений у мистецькі цінності, або вбиває зовсім поетичну, художню вартість творів, або налягає чужою, неорганічною верствою на твір і справжньою колодою в розвитку акції, ситуації, композиції, емоціональності. Автор стає бесідником, агітатором, декламатором, педагогом, філософом, сентиментальним мрійником, — тільки не поетом, що дас живих людей, гарну будову, займає ситуації, цікаву акцію, поетичні думки.

Отже ідеологія її через те тематика української радянської повісті була й є згори визначена: повісті рі мають вихвалюти все, що більшовицьке, чи властиве все, що накаже комуністична верхівка. І немає ані однієї повісті, чи роману в Радянській Україні, що по-важились би відступити від тієї тематики. Ця риса налягала важкою зморою на українські радянські повісті й не то що зруйнувала, як згадано, їх мистецький рівень, але й створила з авторів лицемірів, що хочуть, чи не хочуть, а мусить вихвалюти на всій ладі більшовицькі порядки — або, як висловився Карамазов у „Вальдштейнах“ М. Хвильового: „Я думаю зараз про наше фарисейство, чому ми не соромимось говорити про шуре й котлетки. Чому ми, нарешті, не соромимось пройдати тут народні гроши... Саме в той час, коли навколо нас люди живуть у неможливих зліднях, у таких зліднях, що аж ридати хочеться... Чому ми, нарешті, боймось виносити гірку правду на люди (хоч люди і без нас її знають) і ховасмо по своїх ком'ячиках“. Ті новісті можна читати хіба тоді, якщо відкинути цю чужу для них верству в розповіді. І тільки дуже випадково всілів незвичайний талант письменника переборти її цю страшну перешкоду, — але тоді дістасмо вже твір всесвітньої цінності.

II.

Власне такий геніальний талант появляється в прозі Радянської України на самому її заранні. В 1919 р. виходять „Сині етюди“ — славна збірка новел Миколи Хвильового, найбільшого прозайка Радянської України. Хоч мова у тих новелях не зовсім взірцева, то оригінальний стиль і глибина ідей ставлять їх між передові явища українського письменства. Неспокійні, короткі гадки, сильний ліризм, символізм, що походить із найтайніших закутин пристрасної душі, — все те створило таку високу поезію, що її чарові піддалась надовго українська проза. Щось стихійне є в творчості Хвильового. „Любов непоміркованої, сильної, масової, нозаісторичної людської стихії, що продовжує процес природи, вириваючись із берегів буденості, яка є в першу чергу біологічно-фізіологічним, а не суспільним фактом — ось де ключ внутрішньої динаміки Хвильового“ (В. Юринець). Захопившись у „Синіх етюдах“ більшовицькою революцією, він оспівує громадянську війну. Але скоро він зрозумів, до чого веде ця совітська революція. І тому мають рацію ті, що добачують пружину його творчості в розчаруванні явищами совітського будівництва після доби громадянської війни. На такому тлі постає жахлива новела Хвильового „Я“ (1924), де більшовик розстрілює власну матір — символ України. Рівночасно виходить „Повість про санаторійну зону“, а в ній виведена осоружна постати психопатки-чечістки, що бачить одну розкіш у передаванні людей на смерть за допомогою доносу. Далі йдуть з'їдливі, але глибоко продумані літературні памфлети („Камо грядеши?“ 1925 і „Думки проти течії“ 1926), аж вкінці Хвильовий дійшов до свого роману „Вальдштейни“ (1928), а тут він — за словами його злобного критика (А.

Хвилі) — хоче „довести, що Радянська Україна не радянська, що диктатура пролетаріату не диктатура пролетаріату, що національна (більшовицька) політика це одна лише омана, що... партія (більшовицька), то є організація лицемерів“ та „розуміє відродження української культури, як процес боротьби з... російською культурою“ й тому кідає гасло: „створити силу, безоглядну людину, що не числилась би ні з чим. Такої образи не стерпіла більшовицька верхівка. Вона постановила знищити Хвильового. Даремно пробував Хвильовий оброятись. Не помогла йому й заява з нагоди критики його „Бальдиненів“, де він, „віддаючи себе на милість своєї компартії й її ЦК“, проголосив, що знищив кінець свого роману та просив проbacчення „у всіх тих товаришів, що з ними я на протязі кількох років вів заисклу боротьбу“. В 1933 р. він пустив собі кулю в голову, — не міг перенести дального пониження перед червоною Москвою.

Зрозуміле, що письменник із такими ідеями та з таким стилем мусів мати великий вплив на дальший розвиток української прози — аж до часу, коли за цим впливом стала слідити більшовицька верхівка та за нього карати. І так впливу Хвильового зазнали в починах своєї діяльності визначні українські прозаїки: Петро Панч, Олекса Кошилеко, Іван Січенко, Володимир Вражливий, Іван Микитенко й ін. Всім їм довелося з трудом перемагати техніку прози Хвильового й тематику. Бо Хвильовий визначив на довго й тематику для повістей Радянської України. Зрештою ця тематика держиться політично-економічних подій.

III.

Зразу спаковує українських радянських письменників революційна романтика, — воли оспівують геройку громадянської війни, боротьбу червоних із білими, з поляками, з різними українськими національними відділами (називаними загалом: петлюрівцями), із ворожими більшовиками селянами (більшовики називають їх: бандитами) й под.

Характеристичною рисою української радянської літератури є змагання до сучасності, — автори хотуть стояти якнайближче до сучасного їм життя й передавати або те сучасне життя, або справи, потрібні для сучасного життя. Та не вважаючи на цю волю писати для сучасності, українська проза довго ще не може видобутись з-під впливу попередньої традиції. Виховані на російських письменниках, українські автори переймають шир. від Ф. Достоєвського апологію ірраціональних, сильних, темних інстинктів, від А. Чехова — картини міщанства та природи, як виразника власних переживаль і под. До того долучився визначний європейзм, що приніс шир. цинізм французького Менасана, чи погляд французьких соціологів на революціонерів, як дегенератів та ін. (О. Білецький). Не прогомоніли й доволі сильні відгуки давнішої української літератури, — і то не тільки свіжого ще В. Винниченка з його фантастично-науковими мріями, не тільки недавнього ще тонкого імпресіоніста М. Коцюбинського з його поетич-

ною аналізою душевних переживань, але й старого етнографічного реалізму І. Левицького та П. Мирного з їх ідеалізацією українського села в протилежності до здеморалізованого міста.

Тому не дивно, що в перших радянських повістях (аж до 1928 року) революційна боротьба перенесена пайчастіше в село. Зразу виводять автори розвиток революційних рухів у селі (П. Папч: „Гнізда старі“ й „Там, де верби пад ставом“ — обидві повісті 1923), або село в боротьбі з білими (Андрій Головко: „Червоний роман“ 1923), або село в часах всеного комунізму (Гордій Брасюк: „В потоках“ 1927), або просто темне село з давніми традиціями й „поступових“ червопіх (Володимир Ярошенко: „Гробовище“ 1928). Із пастанням цеп-и улюбленою темою стає боротьба комуністів із сільськими глитаями-куркулями (А. Головко: „Бур'ян“ 1927, Іван Ле: „Юхим Кудря“ 1927, пізніша перерібка „13 епізодів“). Однаке найджадішний образ на цьому тлі задумав А. Головко в цілому циклі романів п. и. „Брати“. Покищо вийшов уже його пролог-роман „Мати“ (1932), де, йдучи за слідами М. Коцюбинського, автор розповідає про невдалу сільську революцію 1905 р. Можна було надіятись, що Головко дасть у дальших частинах (3 романи — доля трьох братів) справжню епоху сучасного українського села, та, на жаль, зміна політичного курсу притневолігла автора переробити що першу частину так, що 1935 р. вона з'явилась у немилосердно шокаліченому виді.

Революційну боротьбу на широкому, всесвітньому тлі пробував з малювати перший Олесь Досвітній, що вже 1924 р. надрукував цілу низку новель, об'єднаних в один пригодницький роман п. и. „Тюнгуй“, — про участь китайців у більшовицьких боротьбах. Незабаром з'являється його роман „Американці“, — перше більше полотно про більшовицьку революцію. Дія відбувається переважно на далекому Сході, — повстас велика революційна організація в Японії, Кореї, Китаю, на Філіппінах... Досвітній виводить український роман на всесвітню ареалу. Хоч його романи не є публіцистична, немистецька агітація, все таки його великою заслугою заслугується введення в український роман азійської екзотики („азійський репесанс“ М. Хвильового), що незвичайно оживило тематику українського роману. Сам Досвітній дає ще романи з життя тюрків („Гулле“ 1927) та кіргизів („Алай“ 1927). У два роки пізніше видає Володимир Жицький свій роман „Чорне озеро“ з акцією в Алтайських горах. Яскравий азійський побут у таких творах, оригінальні краєвиди й постаті додали українському романові не тільки ефектової цікавості, але й призвели до облегчення тієї важкої атмосфери, що існує всіх перенести творчість українських повістярів терористичний більшовицький уряд.

Між тим літературні умовини змінилися. Російські повістярі створили великі романы про більшовицьку геройчу боротьбу. З'являється велика більшовицька епоха в багатотомовому романі Мих. Шолохова „Тихий Дін“, А. Фадеєв у „Роз-

громі" й О. Серафімович у „Залізному потоці“ та ін. вивели постаті більшовицьких партизанів. Без сумніву що-виливом такої лектури являється й по-українські роман автора славних „Чотирех шабель“, Юрія Яновського: „Вершники“ (1934). — книжечка невеличка, складена властиво з шести новел, об'єднаних із собою однією ідеєю. Це одна з найвидатніших появ в українській повоєнній літературі загалом. Чудовою мовою, оригінально збудованими гадками розповідає Яновський про більшовицьких борців із силою динамічної дії й пластичною характеристикою. Такі лицедії, як командарм Чубенко, що веде більшовицький загін до перемоги, хоч сам валиться від тифу; така українська сім'я ненагнаних Половців, що взаймно вимордовують себе, бо в часі громадянської війни належать до різних політичних обозів, — усе те таке стихійне й таке далеке від млявої статики, або розплаканої сентиментальності з довжезними роздумуваннями та розмовами замість діл.

Тематика воєнного комунізму, хоч ідеально чужа українській стихії, все ж таки оживила українську повість, приневілюючи її до виведення динамічної дії, при чому мусіла відступати на дальший план багатомовна агітація. Нир. у Досвітнього перемагає часто публіцист, він розсміхається немистецькими тирадами про теоретичні питання з більшовизму. Щоправда, таке теоретизування стрічасмо в більшій чи меншій мірі в усіх повістях Радянської України, хоч проти такого наязного псування повістевої композиції протестує дуже виразно таможня критика, передусім в останніх місяцях. Однаке, приглядаячись більше до таких немистецьких розмов і гадок, можемо надто часто побачити в них глибший сенс. Під покришкою таких розмов слідна виразна, хоч замаскована критика більшовицьких відносин. Обороняючи більшовизм, виводять автори й закиди проти його. Часто діється це зовсім свідомо, але часто хотіли б автори переконати противників більшовизму, що вони не мають рації. Не винік в тому автори-українці, що читач не дас себе задурити шумними обіцянками й дуже пайкими аргументами. Аж надто часто голос рідної землі перемагає, — й їх слова стають сатирою на більшовицькі відносини.

Майстром такої сатири був Хвильовий, і від його пішла сатира в українську радянську повість, що має кілька замітних сатиричних романів. Що сатира в таких повістях не могла звернутись безпосередньо проти більшовицьких порядків, того хіба не треба додавати. Вона наставлена передусім проти т. зв. петлюрівців, тобто проти українських національних організацій, що боролись і боряться з більшовиками. Такій сатирі завдячуємо живий малюнок у великому романі Юрія Смолича: „Фальшиве Мельномена“ (1928), де петлюрівська організація, попавши під більшовиків, переміняється в театральну трупу для продовження своєї праці. Гостру сатиру на українські військові частини, що воювали з більшовиками, маємо

в „Голубих ешелонах“ Петра Панча (1928). Зрештою сатиричне наставлення подибусмо ще в багатьох інших повістях.

(Далі буде).

Львів.

Ярослав Гордійський.

ДУХОВЕ ОБЛИЧЧЯ СЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.

Літературна критика чимало потрудилась, щоб засувати виливи, які відбилися в творчості Ольги Кобилянської. Дослідження на цьому полі безперечно гідні уваги, тим більше, що в дотеперішніх дослідах проявляється деяке зрозуміння для потреби спирати свої висновки на певних засновках психологічних. Справді, встановлення зазвичайних подібностей у образах та ідеях різних письменників, без зрозуміння психологічного ґрунту, на якому вони виростають, невелику проносить користь. Усагалі тямка „виливу“ тільки тоді має глибше значення, коли в своїх дослідах беремо на увагу духову спорідненість¹ поетів чи філософів.

Це послідовно веде до тямки „єдності психічної структури“, що на ній сучасна структуральна психологія базує зрозуміння психічних явищ. Ця психологія засновує свої побудови на фундаментальному твердженні, що не елементи складаються на особовість, а навпаки, своєрідна структура особовости визначає місце, роль й значення елементам. „Характер духовости, як індивідуальної, так і збірної, це в суті різноманітна єдність (*unitas multiplex*, — В. Штерн), суцільна організація-структура, в якій різні окремі елементи складаються на одне внутрішньо спаяне в собі ціле. І тільки з погляду цілого можна зрозуміти сенс та значення його окремих частин“.²

Таке становище психології веде до переоцінки метод літературних дослідів. Дослідник літературної творчості мусить мати на увазі, щоб збагнути єдність духової структури, чи, власне (за В. Штерном), „різноманітну єдність“ особовости письменника. Як часто духовна єдність Кобилянської пропадає для нас, коли дивимось на неї крізь призму вилivів таких неоднорідних духів, як Ніцше, Метерлінк, Якобзен, Ібсен, та ціла пізка філософів! Як фізичний, так і духовий ріст людини залежить від дуже різноманітних чинників, але ми б цілком згубилися, коли б захотіли на підставі суми тих чинників зрозуміти характер індивідуальної духовости. Письменник перетоплює в собі різноманітні, часом навіть суперечні, вилivi та об'єднує їх — часом і не докраю — в процесі свого органічного росту.

Але на тому не кінчиться роля творчої індивідуальності.

¹ Проф. Д. Чижевський: Філософія Г. С. Сковороди, стор. 6. Варшава 1934.

² Я. Ярема: Українська Духовість в її культурно-історичних видах, стор. 39. (додаток до журн. „Рідна Школа“, 1937).

Письменницька індивідуальність стає творча, коли вносить нові форми світосприймання й світорозуміння та втілює їх у слові. З тим моментом поетичні креації продовжують своє життя в сфері „поетичної дійсності“ та, як життєві чинники, трансформують збірну психіку. Коли стежимо за формами світосприймання, що знайшли вираз у окремих фазах розвитку української літератури, то мусимо признати, що Кобилянська внесла туди чимало свіжого подуву. Не будемо шукати в її проблематиці глибини Канта, Ніцше, чи кого хочете. Філософічна мірка мало падається до письменниці, що так радо зупинялась на таких душевних станах, що мають характер ферментія, коли ледве зароджуються нові, неясні почуття та закльовуються ідеї, не стільки ясні своїми логічними послідовностями, скільки сильні свою емоціональною сторінкою.

І. Природа й мистецтво.

Психіка Кобилянської в своїй основі романтична, і цим з'ясовується її відношення до природи й мистецтва, — тих царин, яким романтизм виділив окреме місце в складі життєвих вартостей.

1.

У відношенні письменниці до природи висуваються три моменти: 1. природа протиставиться людині з її технічною цивілізацією; 2. природа трактується як арфа, на якій людина виграє найтакожіші мелодії своєї душі, як проекція наших почувань, зокрема найхарактеристичнішого для романтичної психіки, щебто почування — інвінції туги; 3. в романтичному спогляданні природи приходить сворідне світовідчуваання з його спрямуванням на глибину, на вічне, що тайтися в однічному й конкретному, та на однічне, що є відблиском вічного.

Найяскравіше протиставлення природи людині зустрічаємо в „Битві“. Ворожі для природи, її первісної чистоти та краси тенденції викликають у Кобилянської бунтарські почуття Жана Жака Руссо та Джона Раскіна (Roskin). Ті тенденції втілює вона в образі знищенні віковічного карпатського лісу, в якому то знищенні бог нашої доби, „крикливий задізний Молох“ „доказував справедливі дива“. Рефлексії письменниці з цього приводу забарвлені пессімізмом. Ітак, коли після вирубання старезного лісу навколо запанувала „бездушна тиша“, її око стрічало скрізь „пайбільше спустошення, а відражаюча нагота вершин будила жаль у серці“, тоді молоденькі, пощаджені сокирою, ялинки й сосолики стратили природне могутнє бажання жити, — вони не могли жити серед тієї пустелі. „Вони рішилися вмерти“, — тими сумними словами закінчується оповідання про бій людини з природою.

Антитеза: „природа — культура“ набрала, таким чином, у Кобилянської більш пессімістичного забарвлення, ніж у Руссо. Останній міг протиставити конвенціональним формам культури буйну красу неторкнених людською рукою творів природи. Кобилянська стала перед

ускладненою проблемою нашої доби, коли техніка й капітал вдираються в кожний закуток природи, розбивають її глибоку тишу, виполошують мавки з лісу, розвіють чари, а одухотворений організм природи трактують тільки як матеріал, здатний до фабричної переробки та призначений до купецьких трансакцій. Кобилянська надто сильно відчувала духа природи, зв'язаного містичними нитками з нашим духом, щоб не зрозуміти трагізму тих змагань, яких відгомін докотився до нетрів Карпат. Її почуття мусіли просякнути пессимізмом супроти першої боротьби, де з одного боку були могутні технічні засоби, з другого — сама безлюміність „дітей природи“: і вікових ялиць і гудулів, що то їх „бажання були прості й прозорі, а умови їх щастя — бліск сонця й синє небо“.

Колись Фіхте негативно поставився до антитези великого жевського мрійника, розвиваючи погляд, що природа без праці людської руки сувора й дика, і що людина мусить обробляти природу, бо таким якраз способом виходить із недіяльного „природного стану“ та перетворюється в „вільну розумну істоту“.³ Фіхте клав напис — у дусі Бекона Веруламського („scientia est potentia“) — на творчій поставі людини супроти природи, на моменті праці, що вкуш із знанням дає людині владу над силами природи. В тому напрямку спрямував розв'язку проблеми й Гете в другій частині свого „Фавста“. Але для романтиків пазагал такий погляд на речі був чужий. Чужим він залишився й для Кобилянської.

Тільки один раз у Кобилянської природа потрактована відмінно, а саме в „Людині“. Там Олена, примушена жити на селі в тяжких обставинах, позбавлена змоги заспокоювати вищі духові потреби, кидає такі слова: „Той, хто не проживав у безлюдному місці, відірваний від усіх товарищів зносин, тяжко працюючи в пустаний одноманітній боротьбі з журбою, той і не може оцілити наслідків такого життя на чутливу душу. Нема тяжкої карі для молодого живого духа, для бистроумних, енергійних, а надто ідеально складених натур, як таке життя. Шумна це фраза, наче б то природа сама могла чоловіка вдоволити... З днин на днігу, з місяця на місяць помічала Олена на собі наслідки того тупого бездумного життя“.⁴

Тут прокинувся у Кобилянської скептичний погляд на романтичну поставу супроти природи. Але такий погляд стоять у її творах одиноко. Загалом трактує вона природу, як джерело душевного багатства. „Я відчував — говорить один з її героїв — цю препишину красу природи кожним інертом; ів її очима, унізвався її існуванням, а до того всього й знов, що сили, які становили мою душу, збудила вона, що викохала їх сама саміська вона... Щасливий, хто може розуміти її!“ („Жебрачка“ в збірці „Покор“ з 1899 р.). Коли Lamartine позував раз природу — „le suoverain art“ (у передмові до своїх „Романій новел“), то цими словами найкраще спрецизував романтич-

³ Fichte: Bestimmung des Gelehrten, ст. 61. (Reclam).

⁴ О. Кобилянська: Людина, стор. 143, вид. „Рук“.

ний погляд на природу. Таємниця тієї суворенної ролі природи ховалася в душі романтичної людини: в її глибокому відчутті безміру й динамічності природи. З філософів-романтиків динаміку природи глибоко збагнув Шеллінг, а її демонічність Шопенгауер. Та коли філософи говорили про це абстрактними поняттями, що в них губляться глибокі емоції, то поети, павиаки, намагалися безпосередньо передати мову природи: німу грозу скель, шум лісу, самоту ночі, таємну мову небес, перебой бездонних морських хвиль. Романтична мова — мова таємних порухів душі — пересичена настроюваністю, що як найтісніше в'язеться з природою та з неї черпає свою образовість. Така пересичена природою настроюваність характеристична й для творчості Кобилянської. Цілком вірно помітила колись Леся Українка, що в творах буковинської письменниці „враження пейзажу та рух душі зливаються в одну перездільну гармонію“.⁵

На один момент у переживанні природи мусимо особливо звернути увагу: на захоплення динамікою бурі. Героїня новелі „Природа“ не може задоволитися „спокійною красою“ гір. „Страх бажала очинитися на морі, побачити його колись у бурю, або як сходить сонце, або в місячину ніч. То, певно, інша краса, як гори: не спокійна її повна неремін, пригадна її чистота. Гори, з їх стойчим і похмурим спокоєм, настроювали сумно, і все більш та більш розбуджували сирагу краси, — та вгасити її не вміли“.

Захоплення динамікою красою сполучується з надзвичайною ніжністю, субтельністю, такою характеристичною для жіночих типів Кобилянської. Дівчинка, героїня п'єсу „Імпропрії Фантасіє“, „віджа, вразлива, немов міоза, з сумовитими очима“, дуже інтенсивно переживає природу і в її найніжніших тонах і в первісній, дикій красі стихійних сил. То вона заслухується в жужання бджіл так, що аж потопає душою в тих тонах, то знов прагне зазнати сильних переживань, і тому в бурю вибирається до міста. „Малі груди розходилися з відваги, а сумовиті дитячі очі, широко отворені, впилились кудись в далечину. Чи вона хотіла вгадати рух хмар? Чи збегнути в зойках бурі яку гармонію, мелодію? Чи бачила особливі форми і з'явища дерев, що витиналися у вихрі?“ — Буря стає виразом „дикої, невгомонної туги“, що зродилася в Наталки на ґрунті її першого кохання („Царівна“). „Попурі маси мяк тягнуться над горами, вітер гуде лиховіспо. Смереки на горах хилиться, потрясувані ним, мов у шаленім болі. Я тут, у долині, сиджу сама і прислухаюся вихрові своєї душі... Дика, невгомонна туга розриває мое серце. Мое щастя скінчилося“.⁶

Але образ бурі має ще іншу функцію: буря грає роль стимулу, коли душа рветься до чогось вищого й кращого. В цьому прихована характеристична риса світосприймання письменниці. Такі поривання переживає Наталка. „Десь далеко ударив грім і луна гуділа, коти-

⁵ Леся Українка: Малорусські писатели на Буковині, „Жизнь“, 1900, X. — цит. у вступі до „Людки“, вид. „Рух“.

⁶ „Царівна“, стор. 95, вид. Української Навчадні.

лася горами глухо, трізно, довго. Аж лячно ставало. А онцеля піднявся вихор. Гей! який дикий, несамовитий! Величезні біляві маси мрія димляться з глибоких ярів угору і мчаться в скаженім поспіху в ту сторону, куди їх вітер тонить, а все понад ними тих величезних, лісами вкритих гір, щоб укінці піднятися високо під небо й заслонити його або відлетіти кудесь у безвість... Коли сайдужу за їх летом, здається мені, що муши розкрити рамена широко, щоб і мене понесли з собою в якусь незнану щасливу далечину” („Царівна”, 16).

Чудові малюшки динамічної краси, приховаючі в бурі і в лісі, дала письменниця в повісті „В неділю рано зілля конала“.

Крім цієї ідеалістично забарвленої краси, зустрічаємо в творах Кобилянської також відчуття краси, що виливає з буйності органічних сил природи. Письменниця передає пастрій лісу, коли в деревах „розбудилися їх чуття, що приглушував лише глибокий супокій ночі“, коли „сміх самого здорового життя... пробивався крізь все, а якась туга, погідна, мов оксамитовий плащ, лежала на всім і викликавала щораз більше бажань і любов до життя“ („Битва“). Вона відчуває глибокий віддих лісу, коли сонце „розпарило соснину“, а „гаряче повітря переповнене живицею“.⁷

За ключ до зрозуміння світосприймання Кобилянської править, на нашу думку, інтуїція, що виникає в космічний рух та пронизує речі аж до їх глибин. Інтуїція глибіні проходиться в тіні ночі або ще радішне — в молитовній тіні лісу. „В місячних почах... душа моя інчаче багатіє, інчаче одчиняється для чогось-когось то; інчаче розширюється. В ній починає оживлятися щось, що в дину можить, а не знаходячи грунту для своїх зворушень, піжніє, і починає перемінятися в пісню чуття, злучаючись несвідомо з природою й такою беззвучною піснею почі“.⁸ „Тихо стойть ліс. Спокійна й пригадлива його глибінь“.⁹ Вікові ялиці, „з широким галузязм, як здається, без всякого замітного руху, шумлять і заявляють тим про своє глибоке життя“.¹⁰ „Опинишся... десь високо на горі й глибоко в лісі станеш, розширишся — і слухаєш. Не йде щось лісом цепорочне — святе? Так. Це сам Господь єде й благословить його глибоку тиші. — Господи, Ти тут! — Як ніде Тебе нема, ні по церквах, ні в людській груді, — то тут — Ти с!“¹¹ „Старезнє сослове гілля звисало нерухомо над нашими головами, і ми віддавались на часок цілковито потузі лісової тиші“.¹² Ліс викликує такий поважний пастрій, як святыня: „Я не годна говорити, йдучи оттаким лісом“ — каже Марія Обрінська.¹³

Освальд Шпенглер уважає романтику лісів і моря за прита-

⁷ „Через кладку“, „Літ.-Наук. Вістник“ (ЛНВ), т. 58, стор. 475.

⁸ Там же, т. 59, стор. 22.

⁹ „Юда“ в зб. „Синильн“, Чернівці 1922, стор. 44.

¹⁰ „Лісова мати“, там же, стор. 54.

¹¹ „Через кладку“, ЛНВ, т. 57, стор. 62.

¹² Там же, т. 58, стор. 473.

¹³ Там же, т. 60, стор. 217.

манну Фавстівському типові людини, що його протиставить аполлінському типові — витворові класичної старовини. Зокрема шум лісу з його гасним зашитом про причину та мету (звідки та куди?), з його затишливим моменту в вічності — характеристикий для фавстівського світорозуміння, де душа спрямована на безмежно-далеке майбутнє. Відчуття безмежності та нетілесності буття — головна ознака того світосприймання. „У фавстівському всесвіті нема, здається, нічого матеріального, непроникливого. В речах прочуваються інші світи, їх густота й твердість — примара, і визначі люди мають хист заглядати крізь скелі та гори в їх глибину“.¹⁴

І в Кобилянській дійсність тратить свою матеріальність, а пабирає пластичного характеру, оповивається чарівним серпанком, як напр. у цьому образі буковинських Карпат:¹⁵ „Тут бувають приходжені проягасті, тут с місця, де живуть божки й русалки, де чародійне зілля закриває земню дітям очі, щоб воли не бачили того, що було б незрозуміле їхнім буденним душам і що заслінило б їм очі. Чародійче зілля й казки Карпат. Де неушкоджено бує аршка, що містить в собі лічницю силу, а заразом і отруту, що кидас очима на буйний, заспаний тепер потік... і видіє свій дивний запах. Де все один віддих, один ритм“.

Таким чином у романтиці лісу Кобилянської проявилася та сама фавстівська риса, що й у динаміці її почувань.

Її світорозуміння знаходить своє завершення в ідеї єдності буття, що їй мусів дати якесь теоретичне обґрунтування Фламаріоз своїм твором: „Бог у природі“. Згадуючи Наталяку про той твір („Царівна“, 176), не дас пізньих теоретичних міркувань, зате тим кращий дає вираз своїм почуттям. Ітак, коли вона лежала в саду, заслухана в тихий брешкіт комашок, „тихе, безшлесце, різородне життя довкола мене — каже вона — прочувається мені якоюсь ніжною, несказано гармонійною мелодією, не завсіди чутною, а й невловимою слухом, і не зрозумілою кожному! — Я вслухувалася в неї цілою душою, і мені здавалося, що моя душа — то лиши один той із цієї цілості гармонійної мелодії, і зливався тому так радо з тою широкою барвистою струєю, що звєтиться природою, упоюється нею, моя земля сонцем і теплом“ (184). Не було тоді хвилеве почуття Наталичине. Навпаки, вона залишилось тривалим і наївним. „Все — один віддих, один ритм“, — в тих словах криється глибінь філософічного світологіду Кобилянської. Замітна річ, що письменниця приписує відчуття єдності буття простій гуцулці Докії. В часі бурі в лісі „Її огорнуло дивне почування. Вона не могла б його описати. Цього вона й не хотіла. Тепер вона нараз зрозуміла. З розумома все. Аж тепер, коли старілася. Все на землі, що Бог створив, було одне. Все був-

¹⁴ O. Spengler: Untergang des Abendlandes ст. 507, 516, 517.

¹⁵ „Лісова матія“, як вище, стор. 54.

¹⁶ „Лісова матія“, як вище, стор. 57.

один віддих" (підкresлення авторки).¹⁶ — Старенька Докія збагнула велику мудрість про єдність усього буття і тим наблизилась до світогляду молоденької Наталки, яка інтуїтивно відчула, що її душа — один тон безмежної гармонії природи.

(Продовження буде).

Яворів.

Дмитро Козій.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ У СОВІТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

Шісумок творчості Теренія Масенка дає збірка „Книга лірики“. Це продукція багатьох років, в якій відбиваються мотиви сучасності. Спочатку це типові для 1927—30 років мотиви села, — розлуки, його природи й туги за ним. Багато місця у збірці присвячено коханню. Пізніше поет починає відгукуватися на загадані теми. Пиші вірш „Кольоман Валіш“ про мадярського комуніста, „Могила Маркса“, „Село комсомола“, „Під стінами Кремля“ й подібне.

Оформлення двох перших мотивів — безпосереднє й шире, чим справляє присміє враження. Далі поет стає на звичайний шлях оспівування. Його поезії набирають бойового тону, від якого тхнє надуманістю, декларативністю, перекладаним гасел:

„Лилем революції не дозволяю
Слабнти нашим бійцям“.

Зіздам комсомолу присвячує Масенко вірш: „Будинок, де виступав Ленін“. Це дім,

„Із якого вішаю племено
Юности нової на землі,
Бо родилось в слові — Ленін,
В ціх безсмертніх із людських слів“.

Звичайна варіація імен Ленін — Сталін на різний лад. Слово Леніна, це те слово —

„Що народам мову дає,
Що піснями і хлітами стеле
Мою землю і серце мое...
Що зроста у слові — Сталін
В нові подвиги й діла“.

Шідвіщений тон захоплення властивий поезіям Масенка. Але зосінь у минулому цей тон звучав у захоплені розвитком, поступом України. Року 1929, наприклад, осіїв він Чорне море. Бачить рух пароплавів у порти України, що

„Пролетарія морями, як птиці,
В степові заплизають птенеці...
...Україно мою степоса!
Вже до тебе в портах робітничих
Вічно бита і вічно воює
Міжнародна дорога все біжче“.

З приводу цього віршу („Хай гремлять і зростають порти“) поет, прочуваючи, що він, може бути, недовнодоби писав, забезпечує себе від підозри в українському імперіалізмі, нехай мовляв ті.

яким щось такого покажеться, „виходять, кричать: Хай не гримлять, ге зростають порти ССРР“.⁶ Побоювання поета не були даремні. На сьогодні його музу вилікувано від „імперіалізму українського“ з прислів'ям імперіалізму всесоюзного.

С. Крижанівський. Комсомольський поет. Зазнав свого часу нагінки за відрив від життя. Свою збірку „Повноліття“ починає резигнованими рядками: „Я починаю старітись, в дзеркало часто дивитись“. Така філософія старості, йдучи в розріз з загальним настроєм молодіння, що його плачеся керівниками літературного життя в Союзі Рад, викликає проти Крижанівського похід критики. Поет скоро здає свої позиції й приходить в настрої покаянні. Визнає свої провини супроти доби в трохи підвищенному тоні:

„Прости мене, мої країно,
За многогрішній діл...
...В пусті слова ми часто гравись
І там, де заїхав Діаморгес,
Ми не були і проморгали
Час героїчний, час чудес“.

Крижанівський лірик, поезіям якого властиві зосереджені подекуди сумовиті настрої. Він безпосередньо відгукується па різні мотиви в житті природи й людини. Пише просто, не претендуючи на оригінальність думки й форми. В тім полягає його „многогрішні діла“. Щоб викунти свої провини, поет звертається до сучасності. Озивається на теми авіації вже в тоні оспівування своєї доби й її یаждів. Три найбільші літаки Союзу дають йому мотив для поезії „Крила людства“.

„Ці гіганти — Ленін, Сталін, Горький —
Крила людства, зброя боротьби,
Вилетять у піднебесся гордо
В знак безсмертя нашої добі“.

Йдучи за потребами дня, Крижанівський дає також поезії на оборонні теми.

Наймолодший з поетів великої форми Ігор Муратов. Має збірки: „Космографія“ та „Загибель синьої ятиці“. Ця початкова творчість, дуже недосконала з боку мовного, відгукується на теми виробництва. Останні твори Муратова: „Важкий прогін“, на тему життя й праці великого заводу. Роман „Зелені зозулі“ — величезний твір-поема. В повному значенні нове вино в старих міхах. Нове життя, нові люди, їх участь у творенні цього життя, колгоспи, його молодь, роман геройні з чілотом, учасником експедиції Челюскіна. Все це вложено автором у створену Некрасовим форму. Поміж того — грубі мовні недостатки — русизми підсилюють неприємне враження від упадающего до очей стилістичного наслідування й затемнюють цікавий по суті зміст поеми.

Шід особливою увагою Комсомолу й письменських організацій с. І. Калай и п. За ним числиться багато „націоналістичних зрифів“, за які свого часу поет був навіть виключений із Спілки проле-

⁶ „Літ. Ярмарок“, 1929, V.

тарських письменників. Останніми часами, уникаючи згаданих зри-
вів, Калянчик звертає свою увагу, звичайно під відповідним керів-
ництвом, на чужу тематику — радянський схід, тощо.

На своєму декадиці 1935 р. Калянчик читав матеріали до
книги „Гордість“. Наставлення поета демонструється назвою І. ча-
стини — „Ленінська зміна“.

Один із наймолодших — Іван Вирган. Року 1934-го видав
збірку: „Озброєна лірика“, що своїм змістом відповідає назві. У всіх
пoeзіях Виргана пробивається думка про війну, про її неминучість,
а загальний настрій його — воявничий. Готування до війни, мобілі-
зація свідомості в напрямку оборони, привітство до смерти, перемога
на руинах старого світу, — ось основні ідеї творчості Виргана. Всі
сили мають бути мобілізовані для оборони батьківщини, бо:

В нас пайкраща в світі вітчина,
Все готове на захист її,
І твій лев і палатки мої.

Вирган вигідно виділяється своєю простотою. Він не женеться
за оригінальністю, бере старі засоби й використовує їх з власним
відчуттям так, що в його поезіях все можна знайти щось своє, не за-
пізичене. Додатньою стороною його творчості, поза багатьма хібами,
що походять від невправності, є емоційність і свіжість образів. Напр.:

Грає кінь молодий,
Як струмочек води...
Як веселади грають коні,
Як ртуть у площі на руці.

Подібних образів можна знайти чимало.

Філософічним стедом молодого поета в першій збірці є фіналь-
ний акорд віршу „Ліричний настуї“:

Все зведеться до тавків, до трав,
Од живого до мертвого — все,
Од громів камонад до ілсень...

Остання збірка: „Сад дружби“ містить вірші про дружбу, мо-
лодь, працю, материнство, силу червоної армії.

„Хочемо, прагнемо, можемо“. Так назавв свою першу збірку
молодий поет Арон Коштейн. Головна ознака цієї творчості —
мажорність. Він пише про любов, про дружбу, молодість, смерть, бо-
ротьбу, — все в такому мажорному тоні, що вельми доброзичливий
рецензент збірки вважає за потрібне зробити застереження, що ма-
жорність поета не є барабаністю.¹ Сам поет щодо своєї пісні ви-
словлюється: „Ти ще ламка і несмілива“, що викликає в згаданого
рецензента сумнів. Дійсно — чого, чого, а сміливости у молодого ав-
тора досить.

Коштейн орієнтується часто на частушку, як напр.:

Паротяг соне хоробро,
Вкругто поїзд він везе.
Партаги тій роблять
На заводі Х. П. З.

¹ „За Марк.-Лен. Критику“ 1934, ч. 4.

Світовий капіталістичний лад поєт картас приміром у своїй поемі — „Англійська мова“:

Пролітають ангели
Над тобою Англія...
Спіть безробітні у садках.
Ковзрою — вітер, подушка — рука.

Остання збірка Копштейна: „Вулиця Щорса“. Це загадана тема, її збірка зустрічає прихильну оцінку з порадою працювати над мовою, а також в напрямі звільнення від різноманітних виливів.

Д. Чепурний — поетsovітського патріотизму. У своїх творах виявляє захоплення розмахомsovітського будівництва. Ставить собі завдання показатиsovітську людину, свідому своєї особливої, окремішньої гідності громадянини республіки Рад. Поет радіє, що:

Скіда земля стару іржу
І буйно квітне маси,
Життя змело стару межу,
І тин дядьки рубають.

Пізніше у поході проти злощасного куркуля Чепурний дає зразок своєї творчості, що стоїть на сторожі класової пильності, в формі образного рахунку:

Чусте, дядьку, досить.
Батько мій сину на себе ламав.
Ви були в хромових —
батько мій босий,
а на дворі — зіма.

Тепер часи змінились. Перемогою пролетаріяту змінто тих у „хромових“ і сьогодні:

Вже радісно живуть
в нечуваних роботах
Колишні наймити
одвічні алидарі.

Автор великої поеми: „Мітурін“ — Євген Фомин, великий симпатик Пушкіна, що ясно виявляється в його творчості. Зазнав за своє захоплення нагінки. Однак деято з критиків бере його в захист, по вважаючи гріхом захоплення „мистецтвом Пушкінської строфі“.² Позитивним вважається те, що поет зацікавлюється життям шляхом зинятивкої людини, — вченого Мітуріна, показуючи, що перемога здобута цим вченим, можлива тільки вsovітських умовах. Ці творчі умови осіпівують Фомін у своїй поемі:

Пам дар творити, дар співати:
В епоху Сталіна живем.
Ми молодісм, устасим...

І зеляло, землю омолодим.
Перемагаю природу:
В епоху Сталіна живем.

У минулому видав збірку: „Ескізи“ (1930), яка вважалась

² Адельгейм, „Літ. Газета“, 1935, ч. 42.

того часу за нвище негативне з боку ідеологічного, за пессімізм в шуканій людини:

Де ж ті люди живі — не хворі,
де ж ті люди з порив-екстазами?

Майбутнє авторові здавалося тоді „засніженим силуетом“, а мистецтво и боротьба двома різними таборами. Сьогодні поет покінчив із таким нелегальним думанням і бачить все в яспіших барвах.

Микола Булатович, видав маленьку книжечку під великою назвою: „Книга тривог“. У цій збірці автор хоче показати червоних геройів на варті совітських кордонів, величезні дії сов. будівництва. Один із рецензентів „Книги тривог“ зазначує, що книга зовсім не тривожна. А все ж радить поетові працювати далі.

Зрештою, — В. Собко, А. Михайліюк та ін. Помимо всіх стгаданих, в поезії дебютує ще чимало молодих сил, про поетичний хист яких ще тяжко говорити.

Рік 1936, яким кінчиться цей огляд поезії в сов. Україні від трагічної ревізії українських літературних сил у 1934 році, можна, без побоювання помилитися, вважати закінченням одного з численних періодів в житті цієї поезії за пореволюційні часи. Слід підкреслити — в житті, бо періодами розвитку їх не можна вважати з огляду на неприродно коротке тривання, а також на відсутність переважнох стадій, часових чи то психологічних. Період закінчується натиском зовнішніх сил згори: наслідком чергової кампанії проти засмічення ідеології. Після такої кампанії поезія міняється внутрішньо, тобто тематично, ідейно й настроєво, а також зовнішнє чи то стилістично.

Переступивши 1917. рік, українська поезія вийшла в нове життя під двома стягами, — трохи припізначеного народництва та модернізму „Української Хати“. Продовжувачі згаданих традицій, „Літ Наук Вістник“ та „Шлях“, купчили навколо себе літературу молоді. Провід у ліриці ведуть Олесь, Бороній, Чуприка. Через те, коли народництво віходить у минуле, в Україні засновується школа символістична. Ті ранні твори носять знаки впливу згаданих поетів. З відходом мотивів народницьких висовується на переднє місце мотив індивідуальний. Сов. критика відмічає відрив школи від життя, а її настрої дістають кваліфікації дрібно-буржуазної. До боротьби ідеологічної на літературному фронті прилучається боротьба стилістична. Символізм і імпресіонізм показуються не відповідними, хисткими формами для виявлення маркс-ленинських ідей. Під натиском критики, підпорядкованої партії, приходить у поезії до імпресіоністичного реалізму. Цей стиль однак є тільки етапним у переході до реалізму, до якого додається означення „соціалістичний“. На рік 1936 стилістичну боротьбу можна вважати досіченою. Символізм, імпресіонізм, натуралізм, фармалізм і наречті футуризм переборені, і на їх місці всевладно за占有ував „соціалістичний“ реалізм.

Щодо завдань, то відійшли в минуле — безпосередня агітацій-

ність, лозунговість, декларативність. Вимоги до поезії змінюються до формуліровки, яку Ім дає Постишев: „Нам немогрбні зараз загальні декларації та виступи з різних нагод... нам потрбні великі художні полотна, велика, ідейно насичена художня література”. Головний керівник гостро виступає проти скороспілок, що відгуkуються на кожну чергову кампанію, на кожну передову в газеті. Постишевські тези розвиваються й розшифровуються критикою: „Треба створити нові величні історичні епохи про Леніна, про Сталіна. Створити великі образи нашої країни, великі спічні полотна про країну, яка віками терпіла колонізаційний гніт”, каже С. Щупак.³ На III пленумі СРП покладається керівним початком сов. поезії — простота, як вищий ступінь майстерності та народності. Рекомендується з натиском вивчення фольклору та його використання. Визначивши таким чином вавдання поезії, керівництво ще збільшує свою увагу до літературних робітників, опікується ними ще з більшою пильністю. А все ж зусилля не приводять до бажаних наслідків. Загально констатується відставання поезії: „У нас є майстри лірики, але лірики великого змісту, великих тем, великих думок, узагальнець у нас небагато”, каже згадуваний уже тут Щупак. Хвиля твердить, що сов. поезія не має ще творів, які б відповідали тому, що твориться в сов. країні. Критик відмічує нехтування словом.⁴ Каганович ставить у вину молоді заміну глибокого пізнання змісту й форми фольклору, перенесенням інших читамів. Підкреслює штучність, аж до нехтування елементарною грамотністю.

Це коротко твердження рад. критики, проти якої не доводиться заперечувати. Вона цілком відповідає дійсності. Розходження об'єктивної критики з сов. офіційною приходить при встановленні й аналізі причин, що з них випливають згадані наслідки. Шукання причин відставання текуча тема. За головні причини, що гальмували розвиток сов. поезії вважається, звичайно, спроби різних школ спрямувати поезію на рейки „націоналізму“. Одною з причин вважається шукання нових жанрів. Тому на пленумі СРП поставлено питання жанрів. Вину за відставання пленум кладе почасти на самих поетів, почасти на СРП, яка не провадила роботи з поетами з достатньою увагою й пильністю. Надалі було поставлено перебудувати Спілку так, щоб творчість поета зустрічала незмінну увагу та підтримку, засновану на товариській критиці.

Щодо уваги й опіки, то український поет ніколи не міг поскаржитися. Керівництво все дбало про них. А все ж у порівнянні з сьогоднішим минулі періоди мають перевагу. Сьогодні тактика переслідування змінилася на тактику попередження, що переводиться в життя запрошуванням неоформлених тем і окресленням вже заздалегідь рамців для них. Найцікавіший помічний засіб для підвищення ідейної й художньої якості поетичної творчості — це пе-

³ З доповіді на український поетичний параді, „Літ. Газета“, 1936, ч. 7.

⁴ „За Марксо-Ленінську Критику“, 1934, ч. 5.

реведення в життя того, що формально вважається в СРСР тяжким гріхом, а саме — відриву творців від життя. Український поет, що, натурально, не може уникнути впливу національних і соціальних чинників, властивих історичній добі, яку переживає Україна, відводиться від натиску явищ довколишнього життя ігнучно. З ним робиться так, як із западто спостережливою й допитливою дитиною: щоб відтягнути її увагу від близького й живого, її займають казками про далеке. Українського поета не можна залишити самого, щоб він не задумався западто. Ним опікуються, а щоб не занудився, дають працю, — написати те-то і саме ось так. Невіс завдання. А ще безпечніш під тим поглядом — переклади. Тут уже зовсім нема чого побоюватися за наслідки. З українським поетом проводиться зовсім, як з панською дитиною: щоб не заглянув до кухні життя, йому дають виховників чужинців, що бережуть його від впливу оточення. Дають завдання, а як їх виконати, знову навчать чужинці. Головним зразком сьогодні покладається Маяковський. Генеральне завдання поетичного фронту — перекладати Пушкіна. Перекладають майже всі поети. Помимо перекладів із російської мови, багато перекладають із грузинської, з жидівської й менше — з європейських мов. І в тій сфері, не зв'язані побоюванням прогрішитися, поети дають часто перлинки. У своїй власній творчості поети зряду звертаються теж до чужої тематики, оминаючи свое — пекуче, небезпечне...

Величезна увага й опіка компартії приводить до малих наслідків. Замовлені „великі полотна“ не тчуться. А керівники не надивуються, — чому так? Коли Постишев, перерахувавши всі привілеї, надані українському письменникові, яскраво змалювавши прекрасні умовини їх праці, задав їм питання: що перешкоджає українським письменникам працювати? — Йому ніхто не відповів. Не спромоглися, як казав А. Сенченко. Відповідати на ділкітнє питання мусили секретарі Ц. К. Не приходиться дивуватися, що на запитання не послідувало відповіді. Справді, хто б спромігся відповісти, що надмірна увага придушила творчі поривання, що під пильним оком доглядача можна ще працювати фізично, але не духовно...

Лютій 1937. — Прага.

Олександра Ч е р п о в а.

ПУШКИН І УКРАЇНА.

2. Українська тематика в Пушкіна.

Українська тематика, ані взагалі суто національна тематика з якоюсь патріотичною закраскою, в Пушкіна не існує. За час побуту в Україні Пушкін дав тільки два твори: „Вещий Олег“ і „Дыгани“, що зв'язані з Києвом і з Акерманськими степами. Проте баладу „Вещий Олег“ можна було написати скрізь, як її склав перед Пушкіном — шаблоново Рилев. Або ж, як сам Пушкін на початку вересня 1830 р. створив жарт „Бесы“ у танечному ритмі метелиці і скаженої заверюхи.

Та після знайомства з Гоголем — немов за якимось оповіданням „Насічника Рудого Панька”, дав Пушкін жартіливу баладу „Гусар” 1833 р. Поет може кожну тему свого вимислу спрацювати так реалістично, що ніхто навіть не призадумастися над тим, де воно діється, звідки поет це бере та так добре знає. Пушкін дав р. 1814-го невеликий вірш „Козак”, якого можна вважати згустком кожної пісні про зустріч мандрівного вояка з дівчиною, як „Козак і Кулина”, „Козак і Дзьоба”, та прологом Шевченкової „Катерини”, або „Наймички”. На те й є у поета — розмаїтва уява, щоб були якраз такі, а не інші явища поетичної творчості, зокрема ж у добі романтики.

З романтики вилонився й Пушкінів Мазепа, герой поеми „Полтава“. З історичним сюжетом міг поет познайомитися якраз у часі своєго побуту на півдні в Бесарабії. Він — книжник і любовник старих літописів — міг про героя чимало читати й чути. А втім поет мав у пам'яті й перед очима песамовиті образи поеми-балади Байрона „Мазепа” 1819 р. В російському письменстві були таки свої писання на цю тему: Рильєва дума „Войнаровский“ 1825 р., Аладьїна роман „Кочубей“ 1827 р. А все ж таки цікава одна подробиця. Для свого історичного роману 1827 р.: „Арап Петра Великого“ приготовлявся Пушкін вже давніше, перечитуючи чимало джерел до історії доби Петра і якраз довіру продовж жовтня 1828 р. він творить свою поему „Полтава“, в примітках до якої зсидається на „Історию Малороссии“ Бантіш-Каменського 1825 р.

Зрештою сама будова поеми вказує на вповні оригінальний підхід поета до сюжету. Образи природи України в ній так міцно збудовані, що в них горі шукати якихсь чужих зразків; вони наскрізь пушкінські, — як згодом та ж сама українська піч та образ Дніпра в Гоголя є одинокими у своєму роді тільки гоголівськими описами. Персонажі тла — Кочубей, Іскра в ході дії близькі до історичного підложжя, та враз із Марією—Мотрею скоріш епізодичні фігури. Вона, очарована молодечістю старого гетьмана, не має супроти цього своєї волі ані характеру. У романтичній поемі вона той образ уяви поета, який мальрі-імпресіоністи злегка притямлюють.

Мазепа виходить у Пушкіна повною протилежністю до байронівського героя. Старий гетьман — людина наскрізь політичного характеру: скритий, грізний, згідно з характером доби — жорстокий і твердосердий. Він прямує певнишо до осушення наміченої мети, отож мусить бути безмежно обережний і недовірливий. Усе те складається на демонізм героя поеми. Мазепа — старий, не може вже, як це звичайно в молодика, гайнувати запалом: він обчисляє кожий момент... Карл, — молодий запальчивий фантаст — ставить на карту одиноко престіж політичної могутності своєї держави в Європі.

Зате молодий Петро, що, по стількох інвдачах супроти Швеції, мусить з нею змірятися на території не так давно злучений з російською державою, виспажений походами, роботами, податками, панщинною — отож серед ворожого населення — ріпається на боротьбу в обороні власного свого й усієї його держави життя-буття.

Поет у дійсності образом Петра — вождя й побідника — затішив найбільшого ворога російського царя — Мазепу. Накінець, поєт, що виправив Петра в „Арапі“ майже у весь багатирський зріст, що окреслив царя так виразно у віршу „Стансы“ 1826 р., зо становища власного переживання й історичної віддалі, закладених в основний план поеми, не міг інакше чотириставити обох герой.

Історичності в поетичному творі годі дошукуватися, бож кожний твір має своє ясно окреслене, непорушне заложення. Для поета була цим заложенням дійсна перемога Петра над противниками на болонях біля Полтави; з цього мелту починається зріст Росії, яку Пушкін свідомо й гариче любить. Може через цю любов до своєї батьківщини він умів так правдиво зобразити її великих противників — давніше Наполеона, та в поемі „Полтава“ — Мазепу: „одно из самых замечательных лиц этой эпохи“.

Проте, хоча Мазепа виступав у поемі Пушкіна з рисами мрячного демонізму, у світовій літературі немає досі твору з так мистецькими образами надії й очікування волі України, як саме в цій поемі. Поява цієї поеми 1828 р., „Тараса Бульби“ Гоголя 1836 р., і „Кобзаря“ 1840 р. — це природні плаощини і етапи зросту національної свідомості українців, що були проснулися для неї під впливом „Літопису“ Конинського й „Енейди“ 1798 р.

Найкращим свідоцтвом глибокій людській правді, яку вичув і відтворив Пушкін у своєму Петрі, є те, що ані Мережковський у романі „Петр и Алексей“, ані Толстой у романі „Петр Великий“ — не змогли перевищити поетичного силуету Петра, створеного Пушкіним у творах „Арап“, „Полтава“, „Медный всадник“ і в стиху „Отрывок“ 1827: „Какая ночь! Мороз трескучий... и вся Москва спокойно спит“... (пор. „Петр Первый, казнь стрельцов“).

Теж саме можна сказати й про захоплення поета демонічним у Гришки Отрепьова, що — як монах і Лжедиметрій — є скоріше трагікомічна постать одчайдуха; зате глибокий трагізм, що випливає з почуттяння й любови для нової Росії, знаменує все сство Бориса, безперечної предтечи Петра I.; грізна тасмана сила демонічного вибухає тільки в Марині.

Пушкін ставився до явищ життя з плаощини переживань і почуттів поета. Його захоплювало те, що було понад міру звичайної буденництв, що викликало глибші пристрасті ества людини. Дослідника обов'язує в даному разі історичний об'єктивізм, як супроти поета в його відношенні до явищ минулого, так і супроти ваги поета для сучасності. Історикові письменства ясно те, що Пушкін у ряді російських письменників є безперечно наймогутнішою постать, не тільки як багатограничний поет-мистець, але й як громадянин-мислитель. У його ширості є завжди правда переконання, якого він пічим не присплює. Отож, для прикладу — Пушкін, як поет волі, висловлює публично дяку автократові й противникові волі шарю Миколі — за дозвіл повороту з примусового побуту в глухій провінції, в віршу:

„Друзьям” 1828: „Нет, я не листец”, хоча поетові доводиться гірко терпіти через примхи царя-цензора.

За становища цієї громадянської сміливості поета належить оцінювати його публіцистичні вірші 1831 р., повні державницького запалу: „Клеветникам России” і „Бородинская годовщина”. Ці дзвінки босві вірші були справжнім викликом на про та перш усього поляків. Вірші ці ледви чи були подумані у відношенні до слов'янських народів, що саме об тому часі готовилися стати до борі з турками й німцями, — хіба при допомозі Росії, а не в її пряму користь. „Домашній спор” поляків з Росією закінчився самостійністю Польщі. Давно користуються цією самостійністю болгари, греки, серби й румуни, — не без співучасти в боротьбі за оцю самостійність тієї ж таки Росії... Слід надіятися, що й українсько-російський спір покінчиться тією ж позалежністю державностю України. А державна незалежність усіх слов'ян зможе дати хіба привід „слов'янським рікам” злитися в одне море спільніх інтересів взаємної оборони власної незалежності й независимості... Пушкін любив волю особисту, мріяв про неї для закріпощеного народу, захоплювався визвольною боротьбою греків, віршами сердечного співчуття згадав і волю України, а в цьому вірші — волю слов'ян.

Ось так історія виправдовує алегорії поета та вносить у принцип „історія — вчителька життя” поправку через доповнення — „минулого”. Обривки публіцистичної поезії Пушкіна, що складалися продовж 20-ти літ тяжкої реакції, сьогодні є великим документом і свідком доби: Аракчеєва — Бенкendorфа, розправи з Наполеоном та з Декабристами; повільного вмиралня блеску царювання любимого внука Катерини й розцвіту фрунтового вишколу усієї Росії. „Ужасный век, ужасные сердца!” (Скупой рыцарь 1830).

Читачеві все ж таки краще позостатись при справжніх перлинах музи Пушкіна, хоч би при драматичних сценах 1830 р., в яких поет зміг увійти в закамарки душі скунця („Скупой рыцарь” 23. X.), або відтворити істоту заздрої посередності супроти без журного й довірливого генія („Моцарт і Сальєри” 26. X.), або накреслити — не без автобіографічних рис — долю перелесника жінок („Камейний гость” 5. XI.), та певногамованість жалю за втраченою товарищкою життя („Пир во время чумы”). Останній твір можна б навіть пристосувати до тяжких умовин політичного життя 1830 р. й бачити в „предбідникові” самого поета — Фавста, що його скрізь і завжди гризе смертельний спомин про загублену любку.

На цьому ж мотиві конфлікту й трагізму незаспокоєної любові зображені сценич „Русалки” 1832 р. Тема пібії українська, бо діється біля млина на Дніпрі, але без усякого сліду людовости. — отож вповні міжнародні...

Гений чистої поезії був завжди в безмежних просторах життя всесвіту.

Крім 4-ех літ тимусового побуту на окраїнах України, Пушкін з дучили з Україною й люди. Першим його видавцем („Рус. і Люд.”

— „Кавк. плен.“) був українець Гайдич. Микола Іванович Гайдич, з яким поет позістася у ширій дружбі по стільки комерцій, як професій. Гайдич перекладав на російську мову „Іліаду“. Цей переклад стріпув Пушкін зо щирим захопленням: „К Гайдичу“ 1821:

Ты, кому судьба дала
и смелый ум и дух высокий,
и важным песнем обрекла,
отrade жизни одинокой;
о ты, который воскресил
Ахилла призрак величавый,
Гомера музы нам явил
и смелую певицу славы
от зминых уз освободил,

твой глас достиг уединеныи,
где я скрылся от гоненья —
и вновь он оживил певца,
как сладкий голос вдохновенныи.
Избранник Феба! твой привет,
твой хвалы мне драгоценныи;
для муз и дружбы жив поэт.
Его враги ему презрены...

А в рецензії на повний переклад „Іліади“ Пушкін висловив своє захоплення строфою:

„Слышу умолкнувши звукъ божественної азіїскої рѣчи,
Старца великаго тънь чую смущеної душой“ (1830).

Гайдич сам був російським поетом, щоправда невеликим, але це не перешкоджало Пушкінові цінити його тонке поетичне чуття.

Добрями приятелями молодого Пушкіна були й російські поети — українці: В. І. Туманський і А. Г. Родзянко. Родзянко, поміщик із Чернігівщини в Подолі на Хоролі, „Пирон України“, як до нього звертається Пушкін в вірші: „Посланіе А. Г. Родзянке“ (VII, 1825), був знайомий згодом і Гоголем та Шевченком (Дневник 9. VII. 1857). Родзянко відплатився Пушкіну також „Посланіем“:

О, Пушкин, мот и расточитель
даров поэзии святой
и молодежи удалой
тирофант и просветитель.
Любезный женщина творец,
певец „Разбойников“, „Цыганов“,
безумцев, рыцарей, Русланов:
скажи, чего ты не певец?“

Це справді змістовна характеристика взаємних обох людей, тим-то нічого дивного, що Родзянко написав добре продумані вірші „На смерть Пушкіна“ (Каллат — Pushkiniana ст. 115—7).

Максимович старався знову за вірші Пушкіна для свого „Киевлянина“, а Гребінка перепідав 1836 р. на українську мову — на жаль у гутірливому стилі „Енеїди“ Котляревського — „Полтаву“ — Пушкіна.

Близькі взаємні лучили також Гоголя з Пушкіном, що довге тужив по смерті поета, як за приятелем та наставником-критиком.

Час науки Шевченка в Академії припадає на вершок слави Пушкіна. Його твори він мабуть знає. У 1843 р. йде на опера „Руслан и Людмила“, в якій виступав українець-актор Семен Артимовський у титуловій ролі. У листі 1853 р. згадує Шевченко вірша Пушкіна

„одних уж нет, а те далече“. До творів Пушкіна повертає Шевченко в часі побуту в Нижньому („Днівник“ 19—20. VII і 12. XII. 1857 та 12. I. 1858). Найважніше те, що самого Шевченка в усіх його творах ціхує та сама простота вислову й безпосередня ширість почування, що ми її замічаемо в Пушкіна.

З українських поетів 2-ої половини XIX в. найбільш уваги присвятив Пушкінові Куліш. Іноді хочеться сказати: Куліш, коли не співає за Шевченком, то переспівує Пушкіна. Вистачить вказати на ось такі паралелі з Пушкіна в творах Куліша: „Пророк“, „Земляцтво“ (мене сей злобний гешій павіщає), „Рай“, „Метаморфоза“, „Поетові“ (кобзарю! не дивись ні на хвалу темноти, „поэт, не дорожи любовию народной“), „Трос схотінок“, „Видіння“ (я згадую той день і час благословений — „я помню чудное мгновенье“), „Хмари“ (знов захмарилось високо — „снова тучи надо мною“), „Привітання з Доном“, „Козацьким панегірикам“ (ви кажете — були герой козаки, „постойте, наперед узнайте, чем душа у вас наполнена“...).

Куліш взагалі високо ціплить Пушкіна і бачить його вагу для українців:

„Навчили ми Ліхву — латину заведбати,
польщиною листи й літоючи писати.
Так само й москалю живу вказали мову
і привели його із пушкінському слову...“

(„Національний ідеал“).

„Чого оранська та родина дозвавала
напасть і торжество, нещасті і любов —
нам Пушкін виспівав на зад архітектурний
і руську восхвалив над всі царства судьбу
і виковав новий язик літературний
нов бубон-тулумбас, мої золоту трубу.

Царює він у нас, потужний слова цар...

(„Дума про татарина і орана“).

„Могила придушив у Києві нам духа,
Що ехоластика засіла й у Москві,
повстала й там письменницька засуха
та не подужала міцної голови...“

Прийшов і сотворив в народі слово
як царство сотворив нове колись Іван...
Ми змершу зиркались на Пушкіна сурово
що ніби по ліхах родивсь знов нам пан.
Аж пі! Котляр, Гулак, ба й Ейтка помилався,
що руський пан язик Московіїні піддавався:
у скелі Й нам пробив криничку ту Петрас.
Кастальської написав по пушкінськи Тарас“.

(„Слово до пінців на поету позиченої кобзи“)

До Пушкіна повертається Куліш у поемі „Грицько Сковорода“ у 41-ій строфі:

„Вона ж, велична, перухома
стоїть собі і моя тимпан

над нею дзвонить любим дзвоном
у струни вінкі ваш Боги,
зап Пушкін.

,,У вірші „Недотепна“ говорить Куліш про „благословення чистих муз і трацій“; повертається ще раз до пушкінської дефініції поета в вірші: „Про що він?“ та в віршу до „Ганни Барвінок“, збудованому на зразок: „Я пам'ятник воздвиг себе перукотворний“, парофразує Пушкіна:

„...Слезами їході соледжами залиюсь
над вимислом твоїм піжним і поетичним“.

Р. 1867-го Горбаль не міг послати із Львова твори Пушкіна й Лермонтова для Федъковича. Тільки згодом дістав ці твори сам Федъкович та за „Персеною“ Пушкіна 1820 р. дав „римську кінгиню“ 1876 р.:

Ф.: Та що в Тібрі там вупазась

П.: Среди зеленых волн...

Але груди, ті їй груди
блі, лебедині,
ті мя, нещечко, убили — — —

над ясної взагою полубогиня грудь
младую, белую, как лебедь, воздымала...

а за заспівом до „Руслана и Людмилы“ 1820 р. дав „Кобзарську зірницю“ 1882 р.:

Ф.: На далекім лукоморі,
І не зміриши кількою миль.
Блудить бідна піжна зоря,
як у мраці муравель — — —

П.: У лукоморья дуб зелений,
златая цепь на дубе том,
и днем и ночью кот учений
все ходит по цепи крутом...

Франко зінав твори Пушкіна добре і 1876 р. переклав дещо. Але загальне для нього був більшіший Некрасов, що пішов головно за шубляністичною лірикою Пушкіна. Зате він переклав і видав драматичні твори Пушкіна р. 1914-го (вищено на ринок в обгорітці 1917 р.). На жаль, хвороба не дала йому скласти власну характеристику творчості поета; він оперся головно на статті Кирпичникова про Пушкіна в „Енциклопед. словарі“ Б—Е. 1900 р.

Шідір спрощі гарних українських перекладів з Пушкіна видано в Києві 1927 р. під заголовком: „Вибрані твори Пушкіна“ з дуже змістовою частиною пояснень Філіповича. Чимало українського матеріалу для деяких українських тем Пушкіна подав В. Сиповський у книзі: „Україна в російському письменстві“ I. (1801—50) Київ, 1928. Академія Наук.

З українських дослідників писали про Пушкіна з кінця XIX в. і до 1914 р.: Корні, Сумцов, Стороженко, Данилевич, Левицький, Лобода, Лященко, Модзалевський, Славинський, Маркевич, Александровський, Степович, Данилов — по-російськи; Ефремов по-українськи. Огієнко досліджував пушкінський паголос („Русское литературное ударение“, 1914 р.). А після війни Філіпович, Зеров і Якубський в ряді українських статтей і дослідів дали може найцінішо для знання ваги поетичної сили Пушкіна, що впливала таки на українську поезію Надії Прянишини. Мистецтва володіти мовою, з духу на-

родинії мови виправдовувати свій оригінальний стиль, з природної гнучкості живої мови вичарковувати багацтво ритмів, а з життя й буття народу брати безліч тем, образів, мотивів та запліднити ними погляди читача на світ — та, накінець, творити ступіні для переходу національної літератури на площину світової, — ось чому можна вчитися й до сьогодні в Пушкіна, як в генія чистої поезії.

Львів, 12. лютого 1937. Гаріон Свєнціцький.

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА.

Огляд артистичної діяльності Лисенка. Як збирач та записувач народних пісень, Лисенко показав, як треба поводитись із народньою мелодією, як її заводити в поти та обробляти (гармонізувати тощо). Він поклав раз на завжди край всяким аматорським спробам записування та оброїки народних пісень. Це — справа великої культурної важливи, і ставитись до неї треба з особливою увагою та пристути до праці в цьому напрямкові, маючи ґрунтovanу, фахову музичну освіту. Тому то після Лисенка сираву збирання, записування та оброїки українських народних пісень узяли вже в свої руки люди вчені та музики-фаховці, такі, як проф. Ф. Колесса, К. Квітка, Стеценко, Кошиць, Людкевич, Шухевич (гуцульські пісні) і т. ін.

Лисенко видав 7 великих збірників українських народних пісень, в яких уміщено біля 300 пісень з фортепіановим супроводом; крім того, — 12 „десяtkів“ (120 пісень), уложеніх на хор в супроводі фортепіано; далі — „Молодощі“ — збірник танків та веснянок. Збірники українських обрядових пісень-колядок, щедрівок, пісень весільних, купальських... Нарешті, Лисенко записав низку дум та інших пісень від кобзарів Остапа Вересая та Павла Братиці. Ці думи вміщенні як додаток до розвідок Лисенка про українську народну музичку. В тих своїх розвідках Лисенко висвітлив мелодійну та ритмічну будову української пісні, знайшов, так би мовити, закони української народної пісенної творчості.

„Збірники“ Лисенка мають не тільки велике наукове та художнє але також і моральне значення. Лисенко врятував від загибу українську народну пісню в той час, коли народна пісennia творчість в Україні переживала тяжкі хвилини занепаду. Та не тільки врятував, але ще й вивів її перед люди, приодягнув ту сільську красуню в дорогі, але широ-народні шати та укрітчавши її квітками свого бліскучого талану.

Шо ж до власних, самостійних музичних творів Лисенка, то тут на першому місці стоїть його „Музика до Кобзаря“ Т. Шевченка. Лисенко поклав на музику більш як 80 Шевченкових поезій.

То все музичні твори високої художньої вартості, найкраща музична ілюстрація до поезій нашого безсмертного Кобзаря. Лисенко свою „Музикою до Кобзаря“ договорює те, чого не договорив або не міг договорити Шевченко, послуговуючись лише словом; Лисенко

дає нам не то що зрозуміти, а безпосередньо відчути душу Шевченкових творів.

Істо ж, з одного боку Шевченко — вбогий мужик, кріпак, сирота, солдат, в'язень, а з другого Лисенко — панич, мажунчик, аристократ, син дідича — залились докуни в Лисенковій „Музіці до Кобзаря“ так щільно, що ми тепер багатьох поезій Шевченка не можемо навіть узвити собі без Лисенкової музики. Це немов би в народніх піснях, де, як ми знаємо, текст та музика становлять одну неподільну цілість.

Лисенко — творець української національної опери. Крім опери „Різдвяна Ніч“, Лисенко написав ще декілька опер та оперет і, між іншими, велику оперу „Тарас Бульба“ (на сюжет повісті М. Гоголя тієї ж назви).

Отож, Лисенко своїми самостійними музичними творами та своїми операми підняв українську музику до рівня художності, до рівня сиравжнього мистецтва. Правда, що перед Лисенком та майже одночасно з ним, були композитори, — українці і навіть поляки на Правобережжі, — що робили спроби вивести нашу музику перед широкий світ, надавши їй форми художньої музики. Але то все були тільки спроби, і дотого спроби переважно аматорські, і тому вони не мають особливого художнього значення. Справжня ж українська національна художня музика починається саме з Лисенка.

Шевченко й Лисенко. Творчість Лисенкова та взагалі його артистична діяльність мали великий вплив на українське громадянство, а особливо на українську молодь. Чим був Шевченко в поезії, тим був Лисенко в музичі. І як Шевченко своїм надихненiem словом будив нашу національну свідомість та кликав українське суспільство до впертої боротьби за волю, щастя й кращу долю українського народу, до боротьби за наші національні права, за наші ідеали, — то те ж саме робив і Лисенко своєю музикою, свою шанснею. В тяжкі часи лихоліття, в часи тяжких утисків, що внаслідок були на українське суспільство з боку російського царського уряду, в часи переслідування українського слова та взагалі всього українського, коли, в наслідок того гніту, в Великій Україні все замовкло, все затихло, — не затих, не замовк тільки Микола Лисенко, який і надалі видавав свої збірники народних пісень та свої вокальні композиції (часто навіть без тексту), впоряджав свої концерти (на яких українські співи виконувались в перекладі на російську мову) і не причиняв аві на хвилину своєї художньої, високопатріотичної праці. Лисенко своїми співами розглиняв ті чорні, важкі хмари, що нависли були над нашою безсталанною Батьківщиною, і не давав українському громадянству владати в розику та зневір'я.

Шевченко та Лисенко — цо рідні по духу брати. „Прийде час, — каже М. Гринченко, — і історія культури українського народу тісно й нерозривно зв'яже ці дві великі постаті художні, що створили цілу епоху в іншій ін явищ: один в царині письменства (поезії), другий — в музиці“.

Художня українська музика після Лисенка. Після Лисенка з'явилась низка композиторів, — вже не аматорів, а музично-освічених мистців, що ліпили тим шляхом, яким прямував Лисенко в своїй мистецькій діяльності, тобто збиралі та обробляли українські народні пісні та складали свої власні музичні твори, здебільшого вокальні, що слів українських поетів. Декотрі з них композиторів, на нещастя, рано закінчили своє життя; то були Кирило Стеценко (скінчив музичну школу Лисенка в Київі; вмер р. 1922), Яків Степановий (справжнє його прізвище було Якименко; вмер р. 1921), Микола Леонович (збитий р. 1921 в хаті свого батька) та Остап Нижанківський (розстріляний р. 1919). З інших українських композиторів після-лісенківської доби зазначимо тут: Павла Сеничу, талановитого диригента Олександра Кошиця, Демуцького, Я. Ярославенка, Нестора Нижанківського (син Остапа), М. Гайворонського, і особливо Станіслава Людкевича та Василя Барвінського — директора „Музичного Інституту імені Лисенка у Львові“.

Не можемо не згадати тут ще й таких популярних у Великій Україні композиторів-дилетантів, як Петро Ніщицький (1832—1896), автор відомих „Вечорниць“, та Микола Аркас — автор опери „Катерина“. З галицьких композиторів назовемо тут Анатолія Вахніянина, Ісидора Воробкевича, Дениса Січинського, Я. Лопатинського, а з композиторів В. України наймолодшої генерації — П. Козицького та М. Верхівського.

В ті часи, коли українська мова вважалась за мову „просту“, „хлопську“, „мужичу“, а мовою панською, „благородною“ була мова польська (на Правобережжі) та російська (на Лівобережжі), коли навіть національно свідома частина української інтелігенції й та в розмовах між собою вживала мови російської (не тому, що вона цуравлась своєї рідної мови, а тому, що наша інтелігенція просто не звикла говорити по-українськи), в ті часи трохи більше пощастило українській пісні; її чарівна краса, дарма, що то була пісня „хлопська“, відчилила її двері до панських покой: українських пісень за любки співали панючки й пани; багато панів заходилось збирати українські пісні та компонувати у країнську музику. В числі тих збирачів та композиторів були не тільки українці, були й поляки з України (Коцінський, Заремба, Завадський та ін.), чехи (Блічка, що видав два томи збірника українських пісень) та росіяни (Глінка, Серов).

І отож, не зважаючи на такі, здавалося б, сприятливі умови, не зважаючи на славну діяльність Лисенка та українських мистців останньої доби, не зважаючи пареншті на природний музичний хист українців, не зважаючи на все те, українська художня музика ще й досі не піднялася па ту височіну, па яку вже давно стала художня музика наших сусідів — росіян; наша художня музика перебуває ще в зародковому стані; ми тепер тільки починаємо-

свою національну художню музику; ми що й досі живемо, головним чином, тими багатствами, які створив наш народ у часи, що найбільш сприяли його співотворчості.

Що гальмус розвиток української художньої музики. Таке сумне явище пояснити не трудно. Утихи та гноблення з боку Москви, переслідування українського слова та української пісні на довгий час загальмували розвиток української художньої музики, а військова служба, фабрика, змосковщєне українське місто, російська мова в церкві та в школі не залишились без шкідливого впливу й на народну пісенну творчість, як про це згадувалось. У нас не було ані своїх музичних шкіл (навіть школа Лисенка не була виключно українською, бо такої тодішній російський уряд і не дозволив би заснувати), ані своїх музичних часописів, ані добре з'organізованих українських музичних товариств — не було всього того, що мають інші культури нації, а зокрема ж росіян; не було того, що могло б сприяти розвиткові національної музики. А до того були й є ще такі композитори, — з родовитих українців, — що „для лакомства нещасного“, — кажучи словами думи, — подались до чужого табору, пішли служити чужинцям. „Виховання в сфері російської культури, — каже М. Гринченко, — її величезні впливи, й особливо впливи музичні, ще довго будуть висіти тяжким гальмом над українським мистцем — музикою, ще довго будуть сковувати його творчі пориви“.

От тим, що сказано, пояснюються також те, що в той час, коли великі оркестрові та взагалі інструментальні твори російських композиторів та російська опера здобули вже собі світову славу, ми, українці, — природжені співаки, — ми не мємо, крім Лисенка, ані одного більш-менш визначного операціо композитора, не мємо ані стаїв українських оперних труп, ані українських оперних театрів.

Закінчення. Хот нам іще багато бракує, щоб підняти свою художню музику на належну височінъ, хоч ми й не маємо всього того, що мають інші культури нації, але ми маємо свою народну пісню, таку пісню, яка не має на всьому світі собі рівних; пісню, яку наш народ допіс до наших днів у всій її пишній красі, а такі люди, як Лисенко, врятували її від занепаду та скалічення.

На сторожі своїх культурних прав поставив український народ своє рідне слово: свою мову та свою пісню, що заховали в собі всі ознаки культурної та національної окремішності українського народу. І доки живе та мова й та пісня, доти живемо й ми, як нація. А наша пісня — те душа нашого народу, і, як душа, — вона бессмертна. Пригадаймо вінці слова нашого поета-пророка:

Наша дума, наша пісня
Не вире, не загине,
Отде, люди, наша слава.
Слава України!

Народня пісня — то джерело, основа, ґрунт національної художньої музики. І маючи таке джерело, такий ґрунт, як наша народня пісня, ми можемо бути певні, що наша національна музика розцвітє пізнім цвітом і розкаже про нас чужим народам краще за всіякі книжки та наукові розправи.

І скоро тільки подих волі навіє над нашою Батьківщиною, з'являться й у нас надхнені мистці (вони й тепер є, але їм бракує простору, щоб розгорнути свою творчість), що, простуючи тим чільшо, яким все своє життя простував незабутній Микола Лисенко, поставлять нашу музику врівень із музикою інших культурних народів. А нам, українцям, мати-природа дала все для того, щоб ми могли не то що зрівнятись, а ще й гору взяти над тими, що мають цілковітте право підніматись блискучим станом свого національного музичного мистецтва.

Люцій Кобилянський.

Прага.

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА В СВІТЛІ ВИДАННЯ ЙОГАННА ВЕНДЕЛЯ БАРДІЛІ з 1730 Р.

Захіст грудочки землі й рожевої квітки на могилу бл. п. Домета Огієнкової, української жінки-патріотки.

Це видання Йог. Барділі з'явилося у Штуттгафті 1730 р. на його власні кошти й зветься: „Des Weyland Durchl. Printzens Maximilian Emanuels Hertzogs in Würtemberg ec. Obristen über ein Schwedisch Dragoner-Regiment Reisen und Campagnen durch Deutschland in Polen, Lithuania, roth und weiss Reussland, Volhynien, Severien und Ukraine, worinnen nebst denen vielen seltenen Zufällen des Durchl. Printzens, die Staaten, Sitten, Gewohnheiten und Religionen dieser Völker, wie auch die Fruchtbarkeit und Beschaffenheit dieser Länder kürzlich beschrieben werden. Nebst der Reys-Beschreibung von Pultawa nach Bender“. Поновно вийшло це видання ще у Франкфурті-Ляйпцигові 1739. р. й 1755 р., — останнє з трохи поправленим заголовком: „Des weyl-land Durchlauchtigsten Prinzens Maximilian Emanuel Herzogs in Würtemberg ec. seltene Reisen und Feldzüge so er durch Deutschland nach Polen, Lithuania, Reussland, Volhynien, Severien und Ukraine verrichtet“...

Певна річ, що на тідставі видання 1730 чи 1739 р. постав також його переказ на французькій мові, що вийшов був ув Амстердамі — Ляйпцигові 1740 р. та зветься:

„Memoires de Maximilien Emanuel Duc de Wirtemberg, Colonel d'un Regiment de Dragons au service de Suede. Cotentant plusieurs particularités de la Vie de Charles XII Roi de Suède, depuis 1703 jusqu'en 1709, après la Bataille de Po'tawa. Par Mr. F. R.“. Для свого реферату я використав оце видання „Reisen und Campagnen“ з 1730 р.

Про самого герцога чи принца вюртемберзького Максиміліана-Емануїла відомо, що він був син герцога Фридриха-Карла, род-

у Штуттгарті 27 лютого 1689 р., а вчився в Тюбінгені та Женеві. По своїй освіті він удався потім 1703 р. за військовою наукою до шведського короля Карла XII, при якому він перебував та навіть брав участь у його боях з Московією, як також у самій битві під Полтавою, де й дістався був 8 липня и. ст. 1709 р. до полону. Але цар скоро його звільнив та дав йому дозвіл іхати до Вюртембергу, куди він однаке не доїхав: дня 25 вересня т. р. він помер у Дубні від пропасниці. Його тіло поховано в Шнітені або Кройцбергомі Шлезькому, а серце відвезено кешеці до Вюртембергу.¹

Та цікаво. Від 1703 аж до Полтавської битви 1709 р. перебував при герцогові Максиміліанові-Емануїлові, в ролі „проповідника“ чи духовника, ніхто інший, як сам Йог. Бардлі. Він походив родом із Ройтлінга, а студіював в Тюбінгені, де 1699. став був навіть магістром. По своєму повороті з-під Полтави до Штуттгарту 1710. р. Йог. Бардлі вчителював у тамтешній гімназії, а оскіля від 1730 р. був герцогським радником вюртемберзьким і пробстом у Гербрехтінгу. В цьому міжчасі, а саме 1714 р., він видав у Штуттгарті „Reise-Beschreibung von Pultawa durch das desert dzike pole nach Bender“, а 1730 р. ото „Reisen und Campragnen“, з поновленням виданням „Reise-Beschreibung von Pultawa“.

Помер Йог. Бардлі на 64-ому році свого життя дия 29. серпня 1740 р.²

Про своє видання з 1730 р. він пише в його вступові таке: „Правда цієї реляції“, як зне він його, „поскільки вона торкається шведських справ, основується отож або на особистій присутності її очевидному съдоцтві, або почести на рапортах, що їх до королівського двору надсилали полки й які для світ. принца не були сковані, а також в його журналі мусіли знайти місце, який в оригіналі ще мається в руках. Щож відбувалося від 1708 р. аж до нещасливого бою тід Полтавою, то воно є за допомогою іншого журналу значного міністра (який того саме часу, як пруський старшина й доброволець, послідував за армією ради певних важливих справ та про якого в оловіданні буде мова) почести зміщено, а почести з цього ж самого подано, проте ж як одне, так і друге підкріплено найчеснішими документами“: — „Почести через обмаль примірників, почести також щоб задовільнити бажання інших, а особливо ж заради контесту речей, перевидано й додано в кінці „Опис подорожі від Полтави до Бендера“.³ Як цей опис, так і саме ціле видання

¹ Про це див. „Reisen und Campragnen“, як також: E. Schneidere: „Maximilian Emanuel, Prinz von Württemberg“, в „Allgem. Deutsche Biographie“, Лейпциг 1885, т. 21.

² Див. Chr. Jöcher: „Allgemeines Gelehrten-Lexicon“ Лейпциг 1750, т. I, с. 784.

³ На основі „Reisen und Campragnen“ 1730 р., дужки мої. Під „значним міністром“ треба розуміти давида Наташаеля Зіттмана, що від 1704 р. був оберфогтен у Балівгу, а від 1713 до 1731 р. тасмним радником у герцога Вюр-

„Reisen und Sammeln“ є для історії трагедії гетьмана Івана Мазепи й України під Полтавою 1708—1709 рр. також важливим джерелом. Правда, не скрізь і не всюди дотримано в них спокійної об'єктивності супроти нашого гетьмана. Іноді трапляються там зірка місця, що дотикають його особи, а через те й національного почуття кожного українця-патріота ще донині. Та й зрозуміло: як автор „Reisen und Sammeln“ так і їх редактор-видавець Йог. Бардлі боліли душою пад поразкою Карла XII під Полтавою, від якої його врятувати гетьман Івац Мазепа не зміг. Чи часом не із-за спінення на пару днів відділу шведського війська до Батурину?...

Та до речі. „Reisen und Sammeln“ мають також багато цікавих місць про саму Україну, її врожайну землю, мешканців і т. ін., що для українського історика-географа не без вартостей.⁴ Та ті цікаві місця я подишаю по боці, а перекажу й наводжу тут тільки такі, в яких іде мова про гетьмана Івана Мазепу.

Як подає видання „Reisen und Sammeln“ з 1730 р., шведський король Карло XII планував іти з-під Могилева далі „на Смоленськ“ — „gegen Smolensko“. Але сталося інакше. В місяці вересні 1708 р. він дав своєму генералові Лігеркропі раптовий наказ негайно поспішати „на Сіверщину“ — „gegen Severien“, щоб „пробратися туди через ліс та захопити там найкращі й стійкіші схили“. „До цього спричинився козацький вождь (der Cossackische Feld-Herr) Мазепа. Вже від давшого часу він був на свого покровителя-царя дуже роззблелений, і тому він порішив від п'яного цілком відв'язатися, перейти зе своїм військом до Карла, разом з тим прийняти сторону Станіслава, як він декільки разів шукав вже тоді приязні короля та йому свої послуги пропонував“. З Мазепи була для шведів та вигода, що він своїм військом — „казали тоді в 20.000 людів“ — не тільки підсилював військо шведське, але й давав йому змогу в багатій Україні освіжитися⁵ (ст. 407). Далі йде опис дальнього походу шведів по Україні.

Дня 5 листопада 1708 р. „Сюди“ прийшло знов кільки депута-

темберського. Бароном він став 1714 р. Як пруський старшина — „Obrist-Lieutenant und General-Adjutant“ (?), — прибув Зіттнанн до двору шведського короля в „Radeskiewicz“ у травні 1708 р., якого зміг побачити тільки аж „28 липня під Могилевом“⁶. До короля прибув він у справі пруського посередництва між Швецією та Московією. „Онісля він залишився і знаходився при шведському дворі аж до фатальної поразки шведів під Полтавою, яку він також на очі бачив“. По битві від Полтавою дія 9. VIII. 1709 р. він залишив короля й від'їхав собі до царя. Про це дія „Reisen und Sammeln“, с. 384—86, 453 і 454, як також, щодо Йога служби й звання при вюртемберзькому дворі. „Württembergisches Adels- und Wappenbuch“, Штутгарт 1899—1916, т. 2, с. 736, коротенько. Неблизці про цього в російській мові я подишаю тут, за брамом місця, по боці, почавши під статті Ф. Лагуза: „Карль XII въ Южной Россіи“, у „Записки Одес. О-ва Исторії и Древностей“, 1853, т. 3.

⁴ Свого часу я попозбирала більше таких і інших вісток, які в формі бібліографичної статті надіслав був іще 1931 р. до „Життя й Запам“ для друку.

⁵ Це бто до ставки шведського короля.

тів від Мазепи, які повідомили, що їх гетьман (Hettmann) в дорозі, щоб прилучитись із своїм військом до короля та в нього просити охорони, що також відбулося другого дня в супроводі 1.500 люда. Він мав намір привести до короля цілий корпус козаків, для чого також переправився був із ним через Десну (Desna). Але коли він тут відкрив своїм полковникам свій замір, з яким досі дуже крився, то найбільша з них частина йому також відраджувала. Та й він при всім тім і такому станові речей не міг пообіцяти собі вже далі від Москви жодної безпечності, то й мусів погодитися, що всі інші перевелися через річку назад, за винятком однієї малої частини, що за ним послідувала. Проте піведи зустріли цього старого привітно, хоч насправді можна вже було ним мало потішитися, бо від нього більш сподівалися, ніж опісля користь мали" (ст. 416—17). Далі коротенько оповідається про те, що гетьман Іван Мазепа походив із Мазепинець Білоцерківських і дворянського роду, й замолоду літ був „каммер-пажем“ при польському дворі. Через те однаке, що він був заміщаний до козацького повстання проти Польщі,⁶ то опісля вири-нув він аж у Батурині при дворі гетьмана (Івана Самойловича, мое).⁷ „При цьому він умів своєю особою так добре грati, що діставав при дворі різні посади для керування, потім став він і таємним писарем у всіх справах гетьмана та, нарешті, генеральним осаулом козаць-ким. Але коли згаданий гетьман попав у неласку в царя (як деякі гадають, на оскарження самого Мазепи)⁸ та на Сибір зосланний, то козаки вибрали однодушно його своїм гетьманом або вождем.⁹ Свого

⁶ Очевидно, що за гетьмана Петра Дорошенка.

⁷ Про романтичну байку про Івана Мазепу з дикими конем тут нема аж ніякієї підстави. Як відомо, цю байку з'ілюстрував французький художник Ногасе Vernet (1789—1863) у двох малюнках велик. 4° фол.: Іван Мазепа на коні та під конячим конем.

⁸ Це останнє, в дужках написане, речення досить виразно промовляє за те, що Йог. Бардлі для свого видання „Reisen und Sammeln“ користувався також ще іншими джерелами, як „Preussische Fama“, в яких та гадка, що гетьман Іван Самойлович попав був у неласку в царя через Івана Мазепу, буда по-пирена, як зловмисна вигадка московська, щоб нею гетьмана Івана Мазепу в очах закордону „моралью“ оплімувати й тільки. Бо як з тієї великої кількості істо-ричних документів з часів гетьмана Івана Самойловича слідус, то він став жертвою в царя московського Петра I не через пікнікі „довонос“ Івана Мазепи, тільки через свій чесний і вірний обов'язок супроти України, яким уперто обстоював її автономістичні й національно-політичні права перед настірливою Москвою. У своїй політиці пішов був Іван Самойлович так задалеко, що він подбав 1686 р., хочби і при допомозі В. Голицына, навіть про монету для Сіверщини-Гетьманщини. (Про це див. Н. Мурзакевичъ: „Русская монета 1686 года съ латинскою над-писью“, в „Записки Одес. О-ва Истории и Древностей“, 1868, т. 7). На жаль, про це все в нашій історіографії мало відомо, бо ніхто з наших старших нині істориків, окрім даного перестарілого в давному вишадкові М. Костомарова, не подбав про пущню монографію про гетьмана Івана Самойловича, якої він у такій же мірі за-слугував, як і гетьман Іван Мазепа.

⁹ Така вже була фатальна доля України, що во загрозливій для неї запа-зовані ситуації мусів Іван Мазепа ставати гетьманом по Іванові Самойловичеві, а Іван Скоропадський по Іванові Мазепі.

часу він був одружений, мав також одну доньку, що однаке, перед ним умерла. Його сестри син звався Войнаровський (Wienerowasky) який за ним, як його майбутній наслідник, також вірою аж до Бендер послідував, через що він також багато патерпівся, аж нарешті цар його знов удаскавив.¹⁰ Актім Мазепа не робив своєю особою (der Person nach) жодного вигляду, був на тіло худорлавий, невисокий, а на голові мав повно кучерів або польських віс,¹¹ проте від у своєму віці (тоді ж було йому понад 60 років) виказував також іще вогнений дух та добрий розсуд. Його відбувся в цілковитій тиші: перед собою він мав срібну булаву, а за собою буличука. По приході цього гетьмана король затримався з головною кватирою пару днів і радився з ним про сучасні справи. Мова, якою воїни послуговувалися, була латина" (с. 417—18). По нараді король почав наближуватися до Десни, щоб ритувати Батурина. Та вже було зашізо. Московити його зруйнували, а „на Сеймі біля міста“ 30 мінів з мукою напалили, що було для визволення України з-під Москви очевидно важкий удар.¹²

Далі оновідається про Україну. Її урожайність, продукти й товари, як також про її мешканців, що звуться козаками. „Ці хочуть бути вільним народом, не під'яремним і Польщі, і Москві, тому воїн завжди боряться за свої привілеї та права, що власне й стало за причину, що Мазепа приняв шведську сторону, бо якраз, у супереч їх вольностям, був їх край обложений Москвою різного роду раціями й порціями (Onoribus und Quartieren)“, ст. 420.

З інших вісток подають „Reisen und Sammeln“ ще такі: дні 27 вересня 1708 р. шведський король видав до населення України маніфеста латинською мовою про ціль свого прибуття проти Москви, а дні 28 марта 1709 р. перейшло на бік шведів „8.000 люда“ козаків (ст. 438). Потім іде там мова про саму битву під Полтавою, що відбулася дні 8 липня ц. р. та під час якої короля було ранено, а принца Максиміліана-Емануїла взято до полону. Другого дня, 9. липня, барон Зіттман залишив шведів і від'їхав до царя. Цього ж саме дня повернулись з-під Полтави й переїхали Дніпро: „Мазепа вже того самого вечера о 4 годині, а король уночі“ (ст. 454 в).

По нещасливій битві під Полтавою відбувся відхід решток шведських військ у бік Молдавії. Про це оновідає власне „Reise-Beschreibung von Pultawa durch das desert dzike pole nach Bender“.

¹⁰ По важких тортурах і муках той же цар нарешті заслав славного Войнаровського на Сибір.

¹¹ По нашому кучерівчу чуриків.

¹² Як занотував данський посолець Георг Грунд, то Батурина зруйнували Меншиков, „якому він згайшов був цілий замок провінції, зброй враз із артилерією в 70 металевих гармат, що був для порога скований“. А це тому, „що город заїздило перейти Деслу“. Див. Г. Гроце: „Des Kgl. Dänischen Envoys Georg Gründ's Bericht über Russland in den Jahren 1705—1710“, у „Записки Імп. Академії Наукъ“, Спб. 1900, I. Ф. О., Серія VII, т. 4, № 7, с. 12.

Шід час переправи тих військ через Дніпро „робили козаки (їм) дуже добру поміч“. Більшість із них переправлялася просто вилав. „Проте деякі каруси були зокрема покладені на два зв'язаних човни й перевезені“. Так перехав був через Дніпро король і гетьман (ст. 484). Ось така переправа продовжувалася „до 12 липня до полууднї“. Тоді були всі човни поисуті, щоб ними не скористався ворог. Тодіж, 12 липня, відбувся також відхід з-під Полтави в бік Бендер: „всі були на конях, окрім короля“. „Війська були поділені на дві колоні, одна з яких слідувала за королем і складалася із шведів, а друга йшла за проводом гетьмана Мазепи та складалася з козаків“ (ст. 486). Потому йде опис переходу через Україну та „дике поле“ — степ, з щодобицями та труднощами, які зазнали відходячі особливо від турецького баші під час переплави через Біг під Очаковим. 31. липня були вони вже в одній милю від Бендер.

„Тут Карло дістав відомість, що цар посылав до турецького султана посольство й його просив, щоб козацького вождя або (на їх мові) гетьмана Мазепу в охорону не брано, тільки йому його з племінником Войнаровським видано“. Цар хоче мати гетьмана якай-скоріш і вірить, що „справедливий султан“ його не візьме під свою охорону, за що він, цар, з „нововибраним гетьманом“ обіцяє султанові „все добре та вірне сусідство“. „Хоч це ж прохання здавалося не так несправедливим, то все ж таки волю не знайшло на турецькому дворі жодного одобрення, бо не вважано домагання за важливі, щоб таку особу віддавати, яка так ревно дбала про волю, звичай й право свого народу, та так багато перетерпіла переслідувань і тортур тільки тому, що з своїми підвладними вона не захотіла попікатися під московським ярмом, а змушені від такого уникати та шукати вперше королівської шведської, а тепер турецької охорони“. Тому посла царя московського відправили турки з такою відповіддю, „що не тадають, і це також не згідне було б з турецькими законами, відмовляти охороні особі, яка й по справедливості шукає“. „Великодушність султана була тим більше до подивування, бо він осягнув би тоді дуже блажкучу можливість помститися на цьому гетьманові“ (ст. 554, очевидно за попередні його війни з кримськими татарами). І так, турки залишили в себе „колишнього справного ворога“ (*hemalegen Feindes Meister*) без імені й карі“. „Вони його отже не видали, тільки сильно охоронили, як також заради лінної вигоди й тому більшої безпечності, дозволили йому інавіть в'їхати до міста Бендер, де й дали йому добре мешкання, яке він із-за свого пепевного й утижливого стану, що його тоді опанував, дуже потрібував, між тим як його також загальна військова хорoba дуже обтяжила та знесилила, що виливало на його глибокий вік (*bohes Alter*), що інешній, і тому про його видужання дуже сумівалися. При всім тім він тоді таки знов промовляв, що він до його величності Короля Шведського знов міг би поїхати, що однак не мусіло так довго тривати, коли опеля було падійною рукою написано, як також скрізь стало відомо, що він там же й помер“ (ст. 555). Або

іншими про це словами: Шведський король отаборився за містом Бендерами біля Варниці недалеко Дністра. „Один Мазепа мешкав в місті, але ще того ж самого пізнього літа він захворів і віддав на еміграції (*in dem Exilie*) в жовтні 1709 р. свого духа. Його тіло було перенесене до Ясс і там же, згідно його віри, поховане (ст. 625).¹³

Още й усе, що слідує з видання Йог. Барділі „Reisen und Sammeln“ про славного гетьмана Івана Мазепу. Нічого казати, подано про цього там у правдивому освітленні, цеобто так, як із ним напередодні, під час фатальної для України Полтавської битви та то пій було. Від самовільного царя Петра I-го відступив ідеально, бо в ім'я визволення України з-під московського ярма. І тому пам'ять його для нас світла й свята, а чин — невмирущий, доки світа й сонця. За цього життя здобув він для України не одне добре як свою лицарськістю, так і жертволовістю. З останньої, більш-менш досі відомої, наведу я още на прийніці такий гарний приклад:

Як запотував був 1895 р. наочний свідок С. В. Арсеньєв, бувши російський генеральний консул ув Єрусалимі, то в ризниці „православної патріархії“ там, а саме в церкві Воскресення, переховуються старовинні цінні речі, серед яких є, кажучи його власними словами, також „серебряная напрестольная доска съ чеканными изображеніями снятія со креста и орнаментами, изображающими воинскую (козацьку) арматуру и гетманские клейноды“. На цій досці досел் совершається служба въ торжественные дни на Голгофѣ. Это даръ гетьмана Мазепы, какъ язвствуетъ изъ слѣдующей надписи на русскомъ и латинскомъ языкахъ: „Поданіемъ Ясповельможнаго Его Милости Паша Іоаша Мазепы Россійскаго Гетмана. Sumptu Illustrissimi Domini Ioannis Mazepa Ducis Rossiae“.¹⁴ Напевно, що на тій же дощі правиться служба Божа в урочисті дні па Голгофѣ десь ще й доині. В порівнянні ось із цим високознаменим фактом виглядає та анатема на славного гетьмана, яку вигукували роками й віками зловмисне по катедрах російських єпархій, не те що мізерною, але й грішною московською неправдою!...

Штутгарт. 21. липня 1937.

Домет Олійчин

АННА РЕГІНА.¹

Quatrain chevallesques.

Із темної церкви до тихих амбіт²
Незнана вступила черница.
Назустріч їй вийшли зложити привіт
Побожні, ласкаві сестриці.

¹³ Продовження на основі інших джерел див. М. Вазильк: „Як то було з похороном Мазепи“, в „Життя І Заяння“, Львів 1932, ч. 13 та М. Андрушук „Пордберг про Мазепу“, там же.

¹⁴ Див. „Ізвѣстія Русск. Археолог. Института въ Константинополѣ“, Одеса 1896, в. I, ст. 25 (серед „Хроники“).

¹ „Королева Гана“ — це одна з історичних поэм, що творить окре-

Їх мантії чорні, мов крила птахів,
 У шелесті піжнім тримтіли,
 Вчуваюся в них шепті привітний, як спів
 Істот понадземських, беатіліх.
 Схилилися сестри в низенький уклін
 І стерпли в покірнім мовчанні,
 Ігуменя ж мати, прозора, мов тінь,
 Промовила з тихим зіханням:
 — „Господь, мої доні, приводить в наш дім
 Сестричку нову, незвичайну.
 Життя гуркотіло над нею, як грім,
 Дало їй хоч славу й осяйну.
 І вдома у неї — в далеких краях,
 І тут, на вершинах високих, —
 Та ж слава тягла і безрадість, і страх,
 Турботи, й страждання жоретокі.
 Прийшла відпочинуть у нас від життя,
 Де борсалась, наче в теметах, —
 То ж хай межи нами знайде забуття
 Страждань всіх сестричка Агнета.³
 Тому, мої доні, служіть їй усім,
 Любов запалить в своїх душах, —
 Хай ласка Господня ті бурі й той грім
 Й в серці отерпілім заглушишь...
 — Сестриченько мила! Прийдеться звикати
 Тобі нелегенько до Чину,
 Та ж в домі цім тихім свята Благодать
 Подасть тобі мир і спочинок.

мий цикл қіркованих оповідань про українських героїчних жінок. Той цикл має скласти збірку, що автор називав її: „Наші Гемми”, — чим підкреслено, що оснівні жінки заслуговують бути вирізьблені на дорогоцінних самоцвітах — геммах, найдорожчих формою різьблених портретів — „камей”. „Анна Регіна” в історичному порядку третя „гема” в збірці, де перше місце відведене представниці Амазонок, воївничих жінок українських жінок із берегів Бористена та Понту Евксинського (нинішнього українського Чорного моря). На другому місці поставлено Либедь (Свандільду) — наїв-містичною сестру варягів — Кия, Щека та Хорива, що були засновниками нашого славного Києва, в якому пам'ять про Либедь затримала в своїй наяві маленька річка. Після „Анни Регіни” йдуть: „Роксолана” — жінка найславнішого турецького султана Сулеймана Великого, „Ведмедівська панівна” — українська Орлеанська Панна, „Мотря Кочубейна” — муз гетьмана Ів. Мазепи. Тобто, темою „наших гемм” автор вибрав світлі жіноті постати української славної минувшини, які особливо в наші часи всяких можливостей повинні стояти дорогою перед очима нашої жінки, що нині може бути не тільки жертвою, господинею, подругою чоловіка в житті буденному, — але ж мусить бути і громадянкою, і героїнею, коли того забажає від неї Батьківщина.

¹ „Ганна Королева” (Франції), донька славного українського князя Ярослава Мудрого. Quatrain chevallesques — „Врші кавалірські”, тоб то — лицарський спів.

² Амбіта — хідник, монастирський коридор.

³ Ветулившись до монастиря, королева Ганна прийняла вінчення Агнети.

Ти ж в пам'яті твердо собі заховай
 Апостола Павла науки:
 „Мистецтва терпіти у Бога благай,
 Терпння — лік певний на муки”...

**

Струнка, мов тоноля, лицем молода,
 Як рідна дума, тужлива,
 В мовчаний привітна, мов тиха вода,
 Агнета — черниця журлива.
 У келії строгій, як пташка в койці,
 Мов пташка, що звикла ширяти
 В просторах безкраїх, з ружанцем в руці
 Снувалась почами по хаті.
 Носила на плечах великий тягар
 Безрадісних дум та докорів,
 Несловнених мрій та страхіття примар,
 Аж дух від них кволів і хворів.
 Знайти намагалась в святих молитвах
 Утіху та справдішній спокій,
 В аскезі тяжкій та в суворих постах
 Свій дух поховати глибоко,
 Порвати з минулим, примерти, забути,
 Всім серцем прийняти відречення,
 Думкам назавжди перервати їх путь
 І власне згубити наймення...
 — „О, Боже могутій, мене підтримай!...
 Візьми мою туту і пам'ять,
 Забути минуле Ти сили подай.
 Бажання хай серця не заблить!”...

Принала обличчям до витертих плит,
 Притислась розпаленим чолом,
 І дотик студений затримав на мить
 Свідомість всього, що довкола.
 Аж дзвоник з амбіти покликав у храм,
 Де свічі розплющили очі,
 Ласково дивились Святителі з рам
 І ляєди⁴ пливли серед почі.

**

Повзуть прісні дні, наче сунеться тінь,
 Одни, як другий: без лукавства,
 Тривожних інтриг, без дражливих вражень
 В фільварку Господнього панства.
 Щовечір, однак, подих світа міцний
 Розтулює сногадів крила,

⁴ Ляєди — хвалебні молитви чернечі.

І знов у той „світ“, і зрадливий і злий,
 Занурює думка безсила.
 І ось перед нею: свавільний Дніпро —
 Розтопленим сріблом по луках.
 Кругом — все лиши батька безмежне добро
 В цілком свіжих барвах і звуках...
 Байраки блакитні... В них — тьми солов'їв...
 І килим довкола із квітів,
 Крайнібо, обрамлене смушком лісів,
 Обтяжені овочем віти...
 І люди всі близькі: все — сестри, брати...
 Утудні з смереків шалати,
 І прадіда мова, і рідні хати,
 В'юнкі юнаки і дівчата...
 Все теплое, „свое“, наче матерія грудь...
 Хоч як відганий у непам'ять, —
 А серце кричить: — „Памятай! Не забудь!“...
 Згадок і молитви не здавлять...
 Летить з Бористену чутки на весь світ
 Про батькову мудрість та славу...
 — „О, Дніпре коханий!... Пришли ж свій привіт.
 Неклич в Рідний Край Ярославну!
 В офіру ж за Край почужилася вона
 Й дитя віддала,⁵ безгаданна!
 Навіщо ж тепер, мов урвана струна,
 Рида в чужині бідна Ганна?⁶...
 І думи несуть і несуть все назад,
 Запосять в часи перетлії...
 — „Ах, той „її“ день!... Ось і Генрих⁷... Як рад,
 Що вже перестали вити стріли!
 ..Диявол Роберт⁷ присягався стоять
 На варті династії й трону!
 Шіхто бо тоді не посмік зазіхати
 На Генриха берло й корону!...
 Монарх на той день позабув, що він — цар,
 Покинув бенкет і наради,
 Дружині приніс свое серце у дар...
 Щаслива була... А як радо
 Повірила в долю зрадливу свою!...
 Та ж радощі швидко минають!...
 Один світливий день... Генрих знов у бою,
 Й поднесь ті бої не вігають...

⁵ Сина Ярославни Шилла, наслідника французького трону. Виковано без участі матері.

⁶ Генрих — чоловік Ганни, король Франції.

⁷ Роберт Диявол — герцог Нормандський, союзник Генриха І-го.

Йому — все нещастя, йому — все біда,
 Скрізь — зрада, скрізь — кров і пожежі,
 Весною — посухи, у жнива — вода...
 То голод, то пошестъ без межі...
 А люди сказились: самі хижаки!
 Ратунку нема в цілім краю:
 Усі проти всіх. І старі, й парубки —
 Брат брата пакує до раю...
 Забув уже й „Trêve de Dieu“⁸ голосний,
 В палацах, в фортецях, у храмах
 Безпеки шукає хіба-хто дурний...
 Простуй лиши до райської брами!...
 І так дев'ять літ, день-у-день у жаху...
 Ось — вже і життя подовина...
 Навіщо ж так довго тремтіла в страху
 Усім непотрібна „Регіна“?
 А син?... Пилипко?... Та ж і справді вона
 Повинна б була жити для чього!
 Звичайно ж шукає забута жона
 Лиши в діточках щастя свого...
 Ох, матірне щастя!... Його не дано
 Княгині — слов'янці: „Регіна“
 На троні чужім май завдання одно —
 Вродити наслідника-сина,
 Вважати ж не сміши його за „свого“:
 То — лиши твій реванш за корону,
 Бож „Франція-Мати“ догляне його
 Й належно приправить до трону!
 Чужим молоком Ганнин син-одинак
 Зростав, як при качці курятко...
 Не „внук Ярослава“, — росте то чужак,
 Чужак і для Ганни, й... для батька.
 Бо в серці дофіна та „мати друга“
 Любови до себе не вклада...
 Юнак виростав, мов духовна шульга,
 Був „ласинком зліва і справа“.
 Байдужий йому дух французьких хором,
 Чужа йому й дідова слава,
 Між Сеною жовтою й синім Дніпром
 Зблудила душа його млява.
 Так... Генрих — в могилі. Пилип?... Все в гульні...
 Вже з Ганни повинності знято.

⁸ „Трев де Д'є“ — одинокий в історії закон римського папи (року 1014-го), яким заборонилося убивати людей від середи вечора до понеділка ранкового тижня.

Навіщо ж і досі марнує тут дні
Смутна „королівська мати“?...

(Кінець буде).

Mělník u Prahy.

В. Королів - Старий.

З ЧЕСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА.

РЕЦЕНЗІЙ ОГЛЯДИ.¹

6. Питання про поділ розвитку чеської мови. Проф. Фр. Травнічек в своїй праці: „Příspěvky k dějinám českého jazyka“, („Spisy“ Масарикового університету в Брно, № 19, 1927 р.) в розділі III на ст. 30—38 умістив цікаву статтю під заголовком: „До питання про поділ розвитку чеської мови“. Стаття ця має більш педагогічне значення, бо й сам автор виразно зазначає, що всякі поділи вічнотекущої мови не реальні. Гебауер у своїй Граматиці не звернув був більшої уваги на такий поділ, а тому ця стаття Травнічкова має своє певне значення. Власне кажучи, тут Травнічек подав короткий нарис історії чеської мови.

Розпочинається історія добою прачеською, зпочатку VI в. по Христі, коли праслов'янська мова розпалася була на окремі говори. Але реальніш можна поділити життя мови на час доісторичний та історичний, межою між ними буде появлennя перших писаних пам'яток. Тільки мету цю вчені зазначають не однаково, — одні беруть на увагу появу перших окремих чеських слів у пам'ятках дипломатичних, другі те відкидають; сам Травнічек історичну добу чеської мови зачинає з кінця X в., з часу Київських Глаголицьких Листків.

При поділі історичної доби життя чеської мови звичайно приймають за межу час діяльності Гуса. Травнічек з тим не згоден, бо докладний аналіз показує, що на граматику мови Гус мало впливав. Інша річ кінець XVIII ст., коли кінчилася доба занепаду чеської мови й розпочалося правдиве відродження. Це й була б основа поділу історії чеської мови на стару (X—XVIII ст.) та нову.

7. Історія чеської літературної мови. Ще свого часу Російська Академія Наук дая своєї „Енциклопедії слов'янської філології“ замовила була проф. Вацлаву Вондрачкові працю на тему: „Образованіє современного літературного чешского языка“. Виконуючи це замовлення, Вондрачек написав таку працю десь 1908 р., написав найбільш відомою йому мовою — німецькою. З невідомих причин праця не була видрукувана своєчасно, а від часу світової війни Енциклопедія славянської філології“ перестала виходити. По смерті Вондрачковій († 13 серпня 1925 р.) серед позосталих матеріалів знайдено й зазначений німецький рукопис, який 1926 р. й видав університет ім. Масарика в Брно в своїх „Spisy“ № 17 під назвою: *Vývoj současného českého jazyka* на 100 ст.

Праця В. Вондрачка написана популярно, але занадто коротко; багато відповідної літератури. Коротенько подам зміст її 12 розділів.

Пам'ятки старочеської мови зачинаються з кінця XIII—XIV ст., але вони не давали ще якось одноліткої мови, і в них часто знаходимо діялективні ознаки. „З того випливає — твердить Вондрачек (ст. 9), — що в той час ще не було загально визнаної літературної мови“. Але зовсім інша річ настає в XV віці, з'окрема по Гусі. Творцем чеської літературної мови не дурно вважають власне Яна Гуса (1369 — 6 липня 1415). Гус для релігійної пропаганди голосив слово

¹ Див НК 1937 р. кн. 4 ст. 218—221.

Боже й усі свої казания живою чеською мовою (наріччя празьке); твори Гусові широко розійшлися й стали підвалиною чеської літературної мови. Звичайно, мова Гуса ще далека від сучасної чеської літературної мови. З поширенням гуситства ширилася й чеська мова, ширилася навіть за межами, напр. у Польщі, Словаччині та в Угорщині.

На розвиток чеської мови сильно вплинув гуманізм. Він дуже поволі зашкілювався в Чехії, бо йшов разом із офіційною римською латиною, яку поборювали гусити. Перші чеські гуманісти писали ще латиною, але вже під кінець XV ст. перейшли на взорову чеську мову, чим багато спричинилися до її розвитку. Але за часів Фердинанда I (1526—1564), горливоого покровителя гуманізму, сильно шириться в Чехах мова німецька. Фердинанд запровадив німецьке урядування, а через те скоро вищі чеські роди понімчилися, забули чеську мову (а пізніше вигнали цю мову й зо школ).

В XV—XVII віках на розвиток чеської літературної мови найбільше спричинилася чеська „Єднота Брادرська”, заложена р. 1457-го. Для поширення своїх ідей Єднота вхопила за новозведене тоді друкарство, і друкувала чеською мовою багато різних книжок, постійно дбаючи про чистоту й зрозумілість мови. Заслуги „Братерської Єдноти” були такі великі, що добу від 1526 по 1620 рік звичайно звати золотою добою чеської літератури. Єднота закладала скрізь свої друкарні й ширала чеську культуру.

Найбільшою працею Єдноти була славна Кралицька Біблія, що вийшла в 1579—1593 роках в шести частинах. Мова цієї Біблії була зразкова, і на ній виховувалися цілі покоління чехів; це був чинник, якого не мали інші слов'янські народи, яким напіврозуміла мова т.зв. церковнослов'янська заступила дорогу до розвою власної живої мови. Мова Кралицької Біблії скоро стала зразком чеської літературної мови, і з неї вчилися мови навіть чеські письменники; навіть пізніше Кралицька Біблія заливалася найкращим джерелом чеської літературної мови для Добровського, Юнгмана, Палацького й ін. В основі своїй мова Кр. Біблії — це виправлені улосконалена мова Гусова (на ст. 17—25 подається аналіз мови Кр. Біблії).

А вплив німецький у цей час ще більше зростав. Королівський двір зовсім онімечився, король Рудольф II по-чеському знав уже мало. За двором пішла чеська шляхта. Лютеранство росло, до Чехії прийшло багато німецьких проповідників, в Празі будуються німецькі костели. Через це ю тепер у чеській мові такий помітний німецький вплив, особливо в словнику.

Але було проте немало патріотів чеських, які бачили це поганення чеської мови й пильнували піднести її. Таким був найперше Ян Благослав (1523—1571), що багато спричинився до видання Кралицької Біблії. Він переклав Новий Завіт, що увійшов до цієї Біблії. Особливо вславився Благослав своєю Граматикою чеської мови, над якою трудився двадцять літ (1551—1571), студіюючи живу чеську мову. Крім цього видав дуже популярний свого часу чеський церковний співаник (канціонал) взірцевою мовою. Своєю „Музикою“ 1558 р. Благослав запровадив до чеської поезії метричний розмір, що вдержалася в ній аж до кінця XVIII століття. Взагалі ж Благослав писав чистою живою мовою, чим сильно спричинився до розвитку чеської мови.

Поруч Яна Благослава треба поставити Данила Адама з Велеславина (1546—1599), який так багато спричинився до розвитку чеської літературної мови, що кінець XVI в. та початок XVII звичайно звуться віком Велеславиновим. Спочатку Велеславин викладав у Пражськім Університеті, але скоро кинув професуру й став друкарем (звичайно, в тодішньому розумінні цього слова, коли

друкарня була культурним огнищем) і на цім пої заслужився назви — *architypographus Pragensis*. Видав силу книжок чистою чеською мовою, часом, правда, з латинським впливом, бо кохався в латинській мові.

Таким чином повстала добра чеська проза, яку вкінці утворував Бенедикт Нудожерський своєю Граматикою 1603 р., що стояла нарівні з тодішніми європейськими філологічними працями.

Білогорською катастрофою (8 листопада 1620 р.) починається нова доба в історії чеської літературної мови, доба упадку цієї мови. Чеським патріотам, — Братаам і протестантам позосталося або приймати католицтво, або йти на вигнання. Усім заволоділи езуїти і „чеські книги масово палили“ (ст. 32). Народ був змушені довгою боротьбою, і розвій чеської літератури й мови надовго спинився. Чеська мова живіла ще в писаннях чеських емігрантів, але їх творів не пускають до Чехії. Лише в Словачії положення було трохи лішче, і там працювали чеські вигнанці.

Для розвитку чеської мови найбільш попрацював чеський емігрант Ян Амос Коменський (1592—1670). Він 30 років працював над вивченням живої чеської мови й написав *Poklad* (скарб) *jazyka českého*, але твір цей згорів р. 1656-го.

Езуїтська доба в історії чеської мови була добою упадку. Її, хоч езуїти й змушені були послуговуватися живою мовою для проповідей і книжок для народу. Некатолицькі книги палили; так, езуїта А. Коняша обвинувачувано, що спалив 60000 „еретицьких“ книг, з них добра половина були книги чеські (ст. 34—35).

У цей же час, з-під пера езуїтів і людей світських у Словакії виходить низка праць, писаних мовою словацькою, правильніш — чеською з великою домішкою слів словацьких. Чеська літературна мова занепадала все більше та більше, не появляючись вже ані чеських віршів, ані книг наукових. Інтелігенція стала цуратися й соромитися своєї рідної мови, й писала звичайно по-німецькому. Чеська мова позостала тільки в простого сільського народу. Здавалося, що чеська мова остаточно зникла.

Але то тільки так здавалося. У другій половині XVIII ст. в цілій Європі розпочався національний рух, що скоро привів і до відродження чеської літературної мови. Ще раз ствердилося, що жодною силою не можна вбити живої мови. Розпочалася в Чехах епоха реформ: знищення кріпацтва 1781—1785 рр., проголошення волі віри в 1771 р., злагодження цензури в 1781 р., — усе це довело до швидкого воскресіння чеської культури. При університетах заводяться катедри чеської мови: р. 1775 при Віденськім, а р. 1793 — при Празькім. З р. 1800 потроху чеська мова випирає німецьку по гімназіях; правда, в цих останніх з 1821 р. знову запроваджено мову німецьку, яка панувала по гімназіях аж до революції 1848 р. Чеська літературна мова потроху знову розвивається.

Йосип Добровський (1753—1829) найбільше спричинився до відродження й до розвитку чеської мови; ціле життя працював він для чеської культури й чеської мови. За його часу нова небезпека стала загрожувати чеській мові, — велике число новотворів, і взагалі ціла діяльність т. зв. пурністів, що, викидаючи з чеської мови німеччину, заводили до неї нові дивогляди або позички з інших мов. Добровський повів з крайностями того напрямку планоміру боротьбу, і тим сильно прислужився розвиткові чеської літературної мови. Замість чужих позичок або дивоглядів неологізмів радить Добровський уживати свої старі слова та лішче вчитися живої чеської мови. Коли ж необхідно позичати слова, тоді лішче брати їх з мов слов'янських, і сам він, напр., заводив російські слова до своїх писань. Року 1909-го Добровський видав Граматику чеської мови, що на довгий час стала останнім словом цієї науки й мала в-

лнкий вплив на розвиток літературної мови. Хоч сам Добровський по-чеському писав мало (звичайно писав по-німецькому), але його праці стали міцними науковими підвалинами, на яких збудовано чеське національне відродження.

Таким чином творилася чеська проза, а чеська поезія стояла ще облогом. Р. 1797-го Добровський видав працю про чеську просодію, в якій розвалив остаточно стару теорію про необхідність користатися в чешчині класичним метричним складом. А. Пухмаєр удоводнив це на практиці, чому й уважається за батька чеського віршу.

Йос. Юнгман (1773—1847) своїми перекладами з чужих мов, а особливо перекладом Мільтонового „Страченого Раю“ (1800—1804), поставив чеську віршовану мову на небувалу висоту, яка надовго позосталася взірцевою. За часів Юнгмана точилася завзята дискусія про чеську просодію, правопис, позначення чужих слів і т. п., а це все повело до більшого розвою чеської мови. Юнгман видав п'ятитомового (1835—1839) Словника чеської мови, що став фундаментом нової чеської літературної мови.

Дальша генерація чеських письменників сильно підпала впливу Юнгмана. Цього часу з'явилися славнозвісні підробки — Краледвірський та Зеленогірський Рукописи (1817 і 1818 р.), що на розвиток чеської мови мали безсумнівний вплив, — вони (разом із Юнгманом) впровадили нові слова, а також слова зложенні. Цьому впливові в значній мірі підпав Челяковський, що багато прислужився розвиткові чеської мови. Під тим же впливом Юнгмана та Краледвірського Рукопису знаходився і І. Коллар, що так само прислужився розвиткові чеської літературної мови.

Праця Фр. Палацького (з р. 1827) була епохальна для історії чеської літературної мови. Ціле своє життя дбав він про те, щоб чеська літературна мова була однолітна, і щоб цієї усталеної норми не порушувано. Тому довелося Палацькому вступати в полеміку зо своїми противниками, пишучи відповідні мовні статті.

Цього саме часу відродилася й словацька літературна мова, особливо працями Л. Штура та М. Гаттали; цей остатній за основу літературної словацької мови прийняв зволенське наріччя, яке й закріпив своїми граматиками 1850 та 1852 р. В 50-х роках гр. Лев Тун намагався розбити це відродження словаків, але без успіхів.

В самій Чехії розпочався жвавіший рух, особливо по революції 1848 р. Зачалася сильна реакція пурістів, що виступали й проти чужих слів в чешчині, й проти похибок в ній (т. зв. „brusy“). Чеська літературна мова в кінці стала міцною, дуже добре впорядкованою мовою, до чого в останніх часах багато спричинився Ян Гебауер (Гебашер), особливо своєю відомою Граматикою. А в мові віршованій нову еру зробив Ярослав Врхлицький, і під його мовним впливом повстала ціла школа модерних поетів.

Оде короткий зміст цієї праці пок. проф. Вацлава Вондраха. З недостатків її підкresлю головніше:

1. Ціла праця занадто коротка, навіть головні моменти історії літературної чеської мови висвітлені занадто мало й не реально.
2. Кідається в вічі брак розділу про найстаршу чеську добу X—XIII століття. Якою мовою писано тоді? Про такі пам'ятки, як, скажемо, Київські Глаголицькі Листки, не згадано нічого, як і про інші стародавні пам'ятки моравського походження, хоч праці А. Соболевського давали для того багато матеріалу.¹ Та й в відомості праці автора: „O původu Kijevských listů“ 1900 р. не брак таких відомостей.

¹ Див. про це у M. Weingart: A. I. Sobolewski, 1931 р., ст. 24—32.

3. Нема окремого розділу, деб докладно вияснено про чужоземні впливи на чеську мову, що в кожній літературній мові становлять важливий чинник. Навіть німецький вплив висвітлений замало (ст. 15, 24—25, 32, 41).

4. Нема вступного розділу, деб вияснено загальні підстави творення кожної літературної мови, хоч би так, як то пізніше зробив Б. Гаврашек у своїй статті: *Funkce spisovného jazyka* 1929.

5. А незахована погорда до творення осібної словацької літературної мови виглядає занадто суб'ективною (див. ст. 35, 64—65, 72—73). На жаль, такі переконання автора знаємо й про українську мову, з його і Ю. А. Яворського теж суб'ективної праці: „Вопросъ объ единствѣ русскаго языка передъ австрійскимъ военнымъ судомъ въ Вѣнѣ въ 1915 году”, Львовъ, 1924.

Взагалі ж, ціла праця Вондракова робить враження праці незакінченої, мало розробленої. Може тому він і не спішив з її видрукуванням.

8. **Творення слів у літературній мові.** Prof. B. Havránek: *Příspěvek k tvoření slov ve spisovných jazycích slovanských (Adjektiva s vyznamem latinských adjektív na -bilis)*. 1929. Проф. Б. Гаврашек багато займається долею літературної мови взагалі, а в цій статті (*„Slavia“* т. VII, ст. 766—784) поставив собі завдання прослідити, які прикметники у всіх слов'янських мовах відповідають латинським прикметникам на *-bilis*. Народня жива мова не знає таких прикметників, а тому доводиться оперувати тільки прикладами з мов літературних. Уже старослов'янська мова змушенна була перекладати грецькі ад'ективі на *-“-*, чому змушенна була зад'ективизувати деякі форми партиципій; те саме було й у мові старочеській, що мусила передавати латинські прикметники на *-bilis*.

Проф. Б. Гаврашек докладно показує, як ці старослов'янські форми помалу розходилися по всіх слов'янських літературних мовах: зо ст.-сл. до російської й болгарської, почасти української; крім цього, в мові старочеській повстало особливий тип (на *-tedlný* па *-telny*), що потім потроху дістався й до мови польської (яка знала і свій тип). Мова сербохорватська утворила тут свою власну форму віddання цих прикметників на *-bilis*.

В мові українській ці прикметники стали творитися особливо після революції 1917 р., — це прикметники на *-льний*.

Іван Огієнко.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Голос землі, коротка повість із життя в Канаді. Написав О. Івах. Друком Української Видавничої Спілки в Канаді. Вінніпег, 1937, 92 ст.

Наша канадійська й американська еміграція щодалі, то починає відігравати все більшу та більшу вагу в культурному і політичному житті цілого українського народу. Повна воля політична й релігійна дає й змогу писати й відкликатися на такі речі, про які українці в „старім краї“ змушені мовчати. З цього погляду, варто б розбуджувати національні почуття нашої заморської еміграції якнайбільше; бо вона безумовно відіграє ще велику роль в справі визволення цілого українського народу. Згадаймо ролю чеської еміграції в цьому відношенні.

Ненадієво вийшла надзвичайно цінна „Пропам'ятна Книга, видана з нагоди 40-літнього ювілею Українського Народного Союзу“, зредагував д-р Лука Мишуга, 752 ст., і власне ця книжка ясно відкрила нам очі на життя великої нашої еміграції в Америці й Канаді. Але „Пропам'ятна Книга“ — твір дуже поважний, дорогий і не кожному приступний. Конче потрібна мала книжка, або просто — якесь

оповідання, щоб у легкій формі показало нам життя нашої еміграції. Ось власне цим і цінний „Голос землі” О. Іваха, відомого редактора „Українського Голосу” в Вінниці, власне редактора його літературно-наукової частини, знаного вже деякими своїми літературними працями. О. Івах у своєму „Голосі землі” в формі оповідання коротко показує велике й глибоке прив’язання нашого селянства до землі, яке не лише його й на еміграції, й має хліборобське життя українця на фармі.

Тяжке це життя! О. Івах описує нам величезні холода в Канаді (ст. 32, 44), тяжку працю коло землі літом і зимою (44, 62, 63), „зимові жнива в лісі” (44, корчування пнів), північне сяйво (45) і т. ін. Змальовує культурне пробудження еміграції: перше боязнь до машин, а потім заведення їх (69—74, косарка, жниварка), праця вчителя над пробудженням національної свідомості українців: концерти, вистави. Показується захоплення еміграції до „старого краю”, святкування старокраєвих свят і т. ін. Прагнення батьків вчити своїх дітей (74). Описується побут емігранта (подвійні сані 43), його стосунки до сусілів-чужинців і т. ін.

Все це описується в формі оповідання, — простого й безпретенційного („коханні з перешкодами“). Це перше оповідання молодого письменника, і коли він піде цією ж дорогою, — давати опис життя нашої еміграції в Канаді, то зробить цим велику прислугу й рідній літературі, бо таких творів ми не маємо, й старокраєвому громадянству, що цього життя не знає. Треба тільки давати малюнки виразніші, жвавіші, яскравіші, а дієвих осіб треба змальовувати й психологічно. Треба працювати й над виробленням собі доброї поетичної мови (про мову „Голосу землі” пишу в „Рідній Мові“).

Іван Огієнко.

о. Юліян Дзерович: Педагогіка. Львів, 1937, 240 + VII ст. „Праці гр.-кат. Богословської Академії у Львові” т. XVII—XVIII. Відомий наш педагог, довголітній (1919—1930) директор жіночої вчительської семінарії ві Львові, о. Юліян Дзерович още недавно випустив цінну працю, — курс педагогіки з християнського погляду. Автор бажає, щоб його книжка була „пам’яткою для всіх моїх слухачів та підручником для тих, що з покликання й обов’язку займаються вихованням молоді”, а сама книжка „подумана як теоретично-практичний підручник християнського виховання молоді” (ст. 8), чому автор бажає, „щоб величні овочі християнського виховання більшали та щоб їх збиралось на всьому світі на щораз більшу користь одиниць і народів. І український народ найскоріше й найпевніше двигнеться та відродиться, коли молоде покоління буде виховане в дусі Христової Євангелії” (ст. 8).

Складається книжка з шести частин: I. Вступні відомості про педагогіку, II. Виховні чинники, III. Вихованець, IV. Виховні засоби, V. Фізичне виховання і VI. Виховання душі.

Не даючи тут докладної фахової оцінки праці, зроблю тільки декілька коротких заміток.

1. В системі виховання учитель, як виховний чинник, займає першорядне, коли не перше значення, а тому йому треба було присвятити значно більше місця й подати про нього всебічні найдокладніші вимоги.

2. Рідна мова — це могутній виховний засіб сам у собі (див. мою книжечку: Наука про рідномовні обов’язки, 1936 р.). В Великій Україні повстало була про це спеціальна поважна фахова література (пор. ще статті Пирогова), що ясно показала могутнію силу власної рідної мови, як виховного засобу. Через це якось дивно не бачити в Педагогіці о. Дзеровича в IV частині серед виховних засобів і рідної мови. А те, що дається про це на ст. 58—59 — невистарчальне, бо належно не висвітлює рідної мови, як засобу вихов-

ного. Жаль, що автор не показав, які величезні шкоди приносить молоді чужомовна школа. Взагалі ж це, таке для нашого часу пекуче питання, в книжці належно не вияснене.

3. Тє, що автор говорить на ст. 218 про національний шовінізм, однобоке. Автор навіть скаржиться, що цей національний шовінізм „вже багато лиха заподіяв і нашому народові“. Це дуже старе розуміння т. зв. „шовінізму“. Хіба ж шовіністом може бути особа з недержавного народу? Представник недержавного народу, коли він справді патріот, вже тим самим буде і націоналіст і шовініст. І буде, бо для державного народу недержавний навіть за найменші національні почуття вважається шовіністом... Отож, треба б вияснити поняття шовінізму найперше супроти одиниць народу державного.

4. В книжці мало підкреслено й шкоди від чужонаціонального виховання. Тільки рідна національна школа, національним духом надихана, дає повне й всебічне виховання людині. Учень же з іншої національності духовно гине в цій школі. Це варто було докладно вияснити й довести. Скажемо, на ст. 168 подається вплив на виховання культу героїв святих, а хіба ж не загальновідомий факт, що культ своїх національних героїв надзвичайно сильно впливає на учня?

5. Думаю, що варто було докладніше спинитися над стосунком націоналізму до релігії, бо такого вияснення — вияснення відкритого й широкого — потребує наш час.

Це коротенькі й тільки побіжні замітки на цінну працю о. Дзеровича. Виклад її скрізь простий і ясний, доброю літературною мовою писаний. Добре передумана шкільна й педагогічна термінологія. Це чи не перша книжка з духовних кругів, писана такою доброю соборною українською мовою, через що сама праця стає нашим соборним національним добром. Наші широкі інтелігентські круги не грішать більшим знанням педагогіки, хоч ця наука потрібна в першу чергу для кожної матері й кожного батька. Може добрым застосуванням добрих педагогічних вимог в родині була б засипана та бездонна прірва між батьками й дітьми, що тепер так розланошилась по наших родинах.

Іван Огієнко.

The de Palm: Wendische kultstätten. Lund 1437. (Quellenkritische Untersuchungen zu den letzten Jahrhunderten slavischen Heidentums). In 8°. 180 ст.

Ця книжка — це дуже цікава монографія про Вендські культові оселі, яка дає, — при дуже добросовіснім опрацюванні теми й при дуже глибокому знанні з відповідними джерелами, також і цікаві висновки та декілька нових поглядів на зазначену тему. Я не можу тут спинитися докладно на темі й переказувати цілий зміст книжки, і тому подам тут тільки заголовки розділів: 1. Вступ, ст. 5. 2. Джерела, ст. 11. 3. Місця культу під відкритим небом (культу висот, святі дерева, святі гаї) ст. 26. 4. Вендський храм, ст. 55. 5. Рюгенський храм у його історичній залежності, ст. 138 (східньослов'янський храм, германський храм: 6. Висновки, ст. 165—172, 7. Література ст. 172—179.

Уже на початку своєї праці автор висловлює здивування, цілком правдиве, що дослідники слов'янських релігій розглядали релігії в різних слов'ян, як щось одне! Він пише: „Без роздумування сопоставили Свантевіта в Арконі, вендській твердині вторі в Східній Морі, з староруським богом Сварогом або з Київським богом Перуном. Ніразу не поставили під запит оправданні такого поступування. Це дуже дивно. Це ж все одно, якби хтонебудь відносини на о. Ісландії в добі Льанднама прийняв за мірку для того, що відогравалося в Інсалі в дні розцвіту там поганства, з обоснуванням, що тут цілий час іде справа про германські народи. Так само недопустимо

виставляти, що слов'янська культура й релігія протягом тих століть, які ми звемо поганськими, лишалися суцільними для всіх слов'ян" (ст. 6—7.). І з цим ми безперечно мусимо погодитися, особливо, коли пригадаємо собі, що від початку Перуна й Арконської твердині проїшло налівше значно більше, як тисяча літ, і коли пригадаємо, що балтицькі Венди (*Veneti*) були відомі вже в II віці по Р. Хр. І далі багато цікавих питань підняв автор; напр. про Триглава: „чи можна твердити, що це було ім'я божества, правдиве ім'я його, а не характеристика статуй, що була з трьома головами" (ст. 7—8.). Сванте-віт в Арконі, напр., мав статую з чотирма головами. Були теж багатоголові боги: Поревіт, Поренут та інші. Чи можна з цього робити якісь висновки?

В кінці книжки автор робить такі висновки. Давніш уживали такої методи: Що відносилося до одного слов'янського народу, мусило відноситися до всіх слов'янських народів; при чому не рахувалися з особливим розвитком ув окремих народів. Тепер автор каже, щодо Вендів, то їхній розвій ішов ізольовано від інших слов'ян в багатьох відношеннях. Однаке він вважає теоретично можливим пізніший вплив польського або руського християнства на Вендів, напр. у будуванні храмів (ст. 166), але розслід показав, що такого впливу практично, в дійсності не було. Однаке спільність у Вендів з іншими слов'янами автор добачає в культових місцях під відкритим небом, з яких указує на джерела води (кринички) й дерева священні, та гаї, які розповсюдженні по всіх слов'янах, а теж подібність бачить і в виставленні статуй богів під відкритим небом, напр. на дворі теремнім у Києві, у балтицькім Велліні, і т. п. (ст. 167.). Далі він указує, що храми Аркони й Гарца в характері будування стоять під скандинавським впливом (ст. 169.).

В Арконі храм не представляє жодного слов'янського зрубу, а навпаки — германський *Reiswertkhaus* певного типу. Його розслід приводять нарешті до того, що з методологічного погляду, коли хотіть просякнути в загальнослов'янську й особливо східнослов'янську історію релігії, то більше не можна вживати для того вендувського матеріалу, щоб унагляднати щось на руськім терені (ст. 170).

Ця книга представляє безперечно дуже цінний вклад у науку про історію слов'янських релігій. Проф. В. Щербаківський.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

† М. Корчинський. В четвер 7-го жовтня 1937 р. у Львові помер від раку Михайло Агафонович Корчинський, що брав діяльну участь у нашому політичному житті 1917—1920 р. р. Народився М. А. Корчинський 27. III. 1885 р. у священичій сім'ї на Поділлі. Закінчив Духовну Семінарію в Кам'янці, Університет (правничий відділ) у Петрограді. За Керенського був повітовим комісарем у Товмачі, а згодом став заступником губерніального комісара Буковини. В 1919 р. короткий час був Державним Секретарем У. Н. Р.

На фонд „Нашої Культури“ о. С. Олійник прислав 5 зл. Сердечно дякуємо.

Боржників наших видань сердечно просимо поплатити свої залегlostі Видавництву додученим чеком.

Відповідальний редактор Інженер Анатоль Огієнко.
Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, Чарнецького 26.